

სიმონ ქვარიანი

შოთა რუსთაველი

და

მისი პოემა.

სერგეი გერსამიას გამოცემა.

ფასი ექვსი შაური.

ქუთაისი.

ი. კილაძის სტამბა, პუშკინის ქუჩაზე.

1914 წ.

სერგეი გერსამიას გამოცემა.

სიმონ ქვარიანი

შოთა რუსთაველი

და

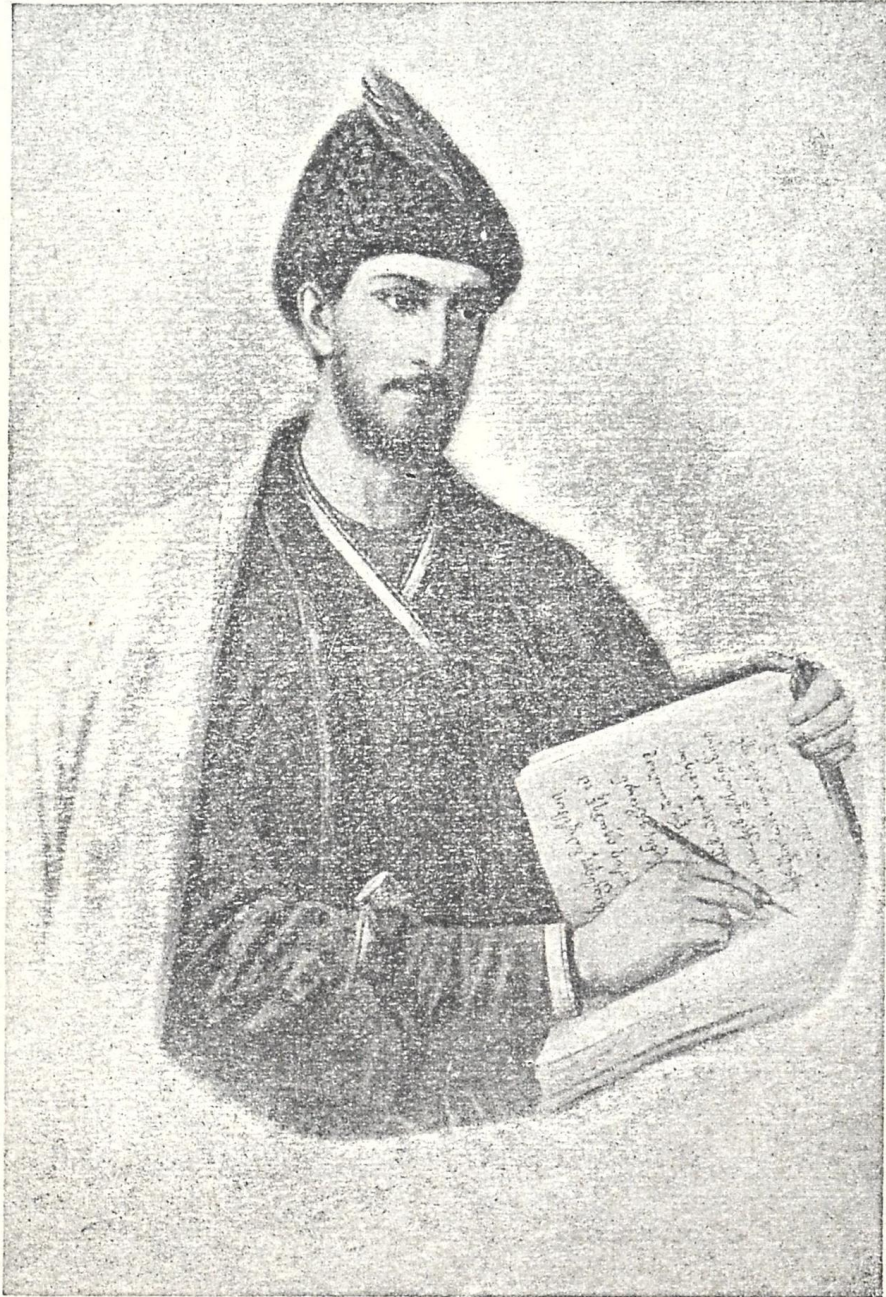
მისი პოემა.

(ამ წიგნის წმინდა შემოსავალი გადაიდება შოთა რუსთაველის
ფონდის სასარგებლოთ.)

ქუთაისი.

ი. კილაძის ელექტრო-მბეჭდავი სტამბა.

1914 წ.

შოთა რუსთველი და მისი პოემა.

„შენ ნიშნად უკვდავებისა
ერს მოვლენილხარ განგებით,
ვით ცისარტყელა წარღვნისა
უცნაურისა ჰანგებით“...

ა კ ა კ ი.

მსოფლიო გენიოსები პოეზიის სფერაში არაა ხშირი მოვლენა; ისტორია არ არის უხვი ამ გვარი პოეტებით. ყველა კულტურულ ერს როდი ქონებია ხვედრათ შეეძინა ქვეყნისთვის ასეთი ადამიანი, და თუ რომელიმე ყოფილა ბედნიერი ამისთანა შვილით, ის მაშინვე გამხდარა საქვეყნო კუთვნილებათ და შესწავლის საგნათ. ამ გვარ მსოფლიო გენიოსათ შეგვიძლია დავასახელოთ რამდენიმე მკოსანი, მაგალითათ, ჰომერი, დანტე, შექსპირი, გიოტე და სხ. აი, სწორეთ ამ გენიოსთა ნაწერებს თარგმნიან ყველა ენებზე, მათთვისაა დაარსებული მთელი წრეები და საზოგადოებანი, მათ ირკვევენ კრიტიკულათ, მათ სწირავენ ტომებს და ქმნიან ვრცელ ლიტერატურას.

საქართველომაც შექმნა წინათ ამ გვარი დიადი გენიოსი, ესაა, შოთა რუსთველი. მაგრამ ამის ხვედრი არ წააგავს დანარჩენ გენიოსთა სვე-ბედს. თუმც შოთა წარმოშვა უზენაესათ ამალღებულმა საქართველოს სულმა, თუმც იგი შეიქმნა თამარის გვირგვინის საუკეთესო ბრილიანტი, მაგრამ შავმა ბურუსმა მალე მოიცვა საქართველოს პოლიტიკის ცის გუმბათი, მალე დაბნელდა ერის დიდების ბრწყინვალე მზე. საშუალო აზიის ბარბაროსთა, საშინელმა გრიგალმა უღმრთ დაუნყო ლენვა კოლხიდა-ივერიის სამეფო წყობილებას, ეკონომიკას და სულიერ კულტურას.

შვიდი საუკუნე გრგვინავდა შავსა და კასპიის ზღვებ შორის ეს მკაცრი გრიგალი, რომლის ძლიერების ქვეშ იგრიხოდა, ფოთლებ და მტევნებ დაცვენით ვაზივით, პანია საქართველო. შვიდასი წელი კვნესდა ქართველი, ამირანივით მიჯაჭული კავკასიონის ქედზე, შვიდი საუკუნე სდინდა ქართველის სისხლი და ღებავდა წითლათ კოლხიდა-ივერიის ველსა და მთებს. ვილას ახსოვდა იმ დროს მწერლობა, პოეზია, ხელოვნება და მეცნიერება! არავინ იცოდა, თუ რა ახალ რისხვას მოგვრიდა ხვალინდელი დღე. ყანაში წასულ მუშას არ ეგონა თუ კიდევ ნახავდა ცოცხალს თავის ცოლ-შვილს. ცალ ხელში მახვილი და ურიცხვ მტერთა მოგერება, მეორე ხელში კავი, გუთანა და ოჯახის რჩენა, – აი, პანია ერის ხვედრი შვიდას წელს! ლაშა გიორგის დროიდან სიმწრით ამოწვდილ ქართველ ხმალს არ დაუსვენია ერეკლე II-ს სიკვდილამდე.

შავმა ბურუსმა, კვნესა-ტირილმა და თავ-განწირვამ

მოიცვა მთელი ქვეყანა. ამ დროს დაავინწყდა ყველას ივანე პეტრინი და თმოგველი, ჩახრუხა და შავთელი; მათი მაღალი რიტორიკა და თამარის ქებათა-ქება აღარ ხიბლავდენ ქართველს. ტანჯულ ერს ეჭვირებოდა სულ სხვა მგოსანი და აჰა მისი ნუგეში შეიქმნა შოთა, ეს დიადი პოეტი, ფილოსოფოსი და ჰუმანისტი. შოთას ღვთიური ჰანგები ღრმით ჩანვდენ ერის მკვნესარე სულს, გაამხნევეს იგი, გაულვიძეს იმედი და სცხეს გამკურნავი სალმუნნი. – „ჭირსა შინა გამაგრება ისე უნდა ვით ქვიტკირსა“, „ასი ათასსა აჯობებს, თუ გამორჩევით მქნელია“, „სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა სიკვდილი სახელოვანი“, „კაცი ჯაბანი რითა სჯობს დიაცსა ქსელის მბეჭველსა“, „კაცი თუ პირსა ვერ დასთმობს, ლხინი რა დასათმობია“, „სჯობს სახელისა მოხვეჭა ყოველსა მოსახვეჭველსა“, „შიში ვერ იხსნის სიკვდილსა, ცუდია დაღრეჯილობა“, „ღმერთი ბოლოდ ლხინსა მისცემს, ვინცა პირველ ჭირთა იგრძნობს“... აი, ამ საგმირო და საიმედო ხმებს ბგერდა მძლავრათ რუსთველის ჩანგი! აი, ამ სიტყვებს და მთელ პოემას სწავლობდა ზეპირათ ქართველი ქალი, უმღერდა მას ბრძოლაში დაჭრილს ან ომში წასასვლელათ გამზადებულ ძმას, მამას, ქმარსა და შვილს, ამხნევებდა მათ და მათთან ერთათ გმირულათ ებრძოდა მტერს, ვინაიდან თვით შოთასაგან იცოდა, რომ „ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ხვადია“.

შოთა შეიქნა ქართველის მოძღვრათ. მისი ზენაარი სული და ციური ქნარი ცეცხლის სვეტივით წინ უძღოდა ტანჯულს, გზა დაბნეულ ერს, ამხნევებდა, აძლევდა ნუგეშს და ამხელდა უკეთეს მომავალს. ჩვენ არა ვგონებთ სხვა რომელიმე პოეტ-გენიოსს გაენიოს თავის ერისთვის იმგვარი ამაგი, რაც ჩაიდინა შოთამ. აი სადაა ამ მგოსნის სილიადე! შოთა თითქო გრძნობდა წინასწარ თავის ერის შავ ბედს. მუზამ თითქო შთააგონა მას, რომ ერის დიდების დროს დაენერა ეს გაჭვირებაში გამამხნეველი პოემა და გამოეყვანა შიგ თავის გმირთა ტანჯვა, წვალება, შევიწროება და ბოლოს მიზნის მიღწევა და სიხარული. ეს პოემა შეიქნა ერის სარკეთ; მასში ქართველი მზერდა თავის შავს ხვედრს. აქ ქართველი თავს სახავდა ტარიელათ, რომლის სატრფო ნესტანი ე. ი. სამშობლო ტყვეთ ყავდა ქაჯებს, ე. ი. სპარსელთ და თათრებს. ამიტომ არაა გასაკვირი თუ „ვეფხისტყაოსანი“ შეიქნა ქართველისთვის მეორე სახარებათ, თვით სახარებაზე უუტ-

კბესათ და უფრო სამნიშვნელოთ; არაა გასაკვირი, თუ თავადი და გლეხი, დიდი და პატარა ერთგვარი ხალისით სწავლობდენ მას ზეპირათ, ბაძავდენ მას და ხმარობდენ იგავებათ მის აფორიზმებს; ნუ გიკვირთ თუ დღესაც მივარდნილ სოფელში შეხვდებით რომელსამე უვიცს გლახუს ან ზალიკას, რომელნიც ზეპირათ გეტყვიან თითქმის მთელ „ვეფხის ტყაოსანს“; ნუ გიკვირთ თუ იმ დროს ქალს ატანდენ მზითათ ამ პოემას.

„ვეფხის ტყაოსანის“ მნიშვნელობას მეტათ ახასიათებს ერთი ფაქტი, რომელსაც აკაკი იხსენიებს თავის ლექსიაში: ერთ თავადს გაუთხოვებია ქალი და, ეჭვი არაა, გაუტნევია მზითათ შოთას პოემა; სიძეს კი უკანვე დაუბრუნებია იგი. ამას ისე გაუკვირებია სიმამრი, რომ დაუნერია ამ გვარათ:

– „ქალი მყავდა ედემს ზრდილი
ოქრო ხუჭუჭ თმოსანი,
გავათხოვე, მზითად მივეც
ჩემი „ვეფხის ტყაოსანი“;
ისევ უკან დამიბრუნეს
ჩემი „ვეფხის ტყაოსანი“,
გამიკვირდა, – რა ვუძახო,
თურმე იყო სვანოსანი.“

ესე იგი უვიცი და უმეცარიო.

ისტორიულმა გრიგალმა დაგლიჯა საქართველო; მესწავდა მის ნაწილებს შორის პოლიტიკური, ეკონომიური და კულტურული კავშირი. მაგრამ სამი რამ ამაგრებდა მათ, ვით უხილავი ფიქალი, და იცავდა მტკიცეთ დამსხვრევა-მოსპობისაგან. ეს სამი რამ გახდათ: სჯული, ენა და „ვეფხის ტყაოსანი“. აი, ამ სამი რამით ეკავშირებოდენ ერთმანეთს გურული და მეგრელი, იმერი და ქართლელი, კახელი და მთიული, სვანი და აფხაზი. იმათ შეინახეს ერის ერთობა და მოიყვანეს დღემდე ცოცხალი.

დადგა მეცხრამეტე საუკუნე. აქ ერთბაშათ შეწყდა ერის პოლიტიკური დამარი. ქართველის ცხოვრებამ მიიღო სულ სხვა ელფერი. შავმა საუკუნოებმა ძლიერ დაჩაგრეს და დააბეჩავეს ქართველი ერი, სისტემატიურათ განყვიტეს იგი და 4-5 მილიონიდან მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს დაიყვანეს ერთ მილიონამდე. ერთ დროს მთელი აღმოსავლეთის რისხვა და ტონის მიმცემი, ერთ

დროს ევროპაზე უფრო განათლებული საქართველო დღეს
წარმოადგენდა ერთ ბეჩავს, უმეცარს, სწეულ არსებას,
რომელიც ძლივს-ღა სუნთქავდა.

ამავე დროს კი ევროპას დიდი ნაბიჯი წაედგა წინ,
მოეპოვა დიდი სიმდიდრე და განათლება. ახლა ვილას ახ-
სოვდა სადღაც შავიზღვის პირას მიტყეპილი მკვდარ-ცო-
ცხალი პანია ერი! ახლა ვილას ახსოვდა მისი ენა, მწერ-
ლობა და პოეზია! ევროპა და საქართველო ძლიერ და-
შორდნენ ერთმანეთს; მათ შორის ჩადგენ რუსი და ოსმა-
ლო. თუმც ეს ერთი საუკუნეა ვეცნობით ევროპას და
მის კულტურას, მაგრამ დღესაც კი ქართველი განათლე-
ბულ ფრანგს მიაჩნია რაღაც ზღაპრულ იაზონის დროინ-
დელ არსებათ. დღეს არც იციან თუ კვლავ სული უდ-
გია იმ ერს, რომელსაც ეკავა ერთ დროს მთელი მცირე აზია,
მესოპოტამია და კავკასია, რომელმაც მისცა განათლე-
ბა ძველ ბერძნებს, და მით მთელს ევროპას, რო-
მელიც აკავშირებდა ძველს კულტურულ ერებს, იყო
მსოფლიო აღებ-მიმცემობის ნასკვი, შეასწავლა კაცობრი-
ობას გეოგრაფია და მეტალურგია, ამარცხებდა ეგვიპტის
ფარაონებს და აშურ-ბაბილონის მეფეებს, იყო აზიის ცის
კარი და მამალის დროშის რისხვა. დიახ, დღეს უმადურ
ევროპას არ ახსოვს ის გმირი, მამაცი ერი, რომლის გრძე-
ლი ისტორია შეუწყვეტელი ტრაგედიაა, რომლის კავკა-
სიონის კლდეზე უმაგრეს ფოლად გულზე 700 წელს იმ-
სხვრეოდენ ბარბაროსთა ზღვა-მხედრობის საშინელი ტალ-
ღები და რომელმაც გმირ ლეონიდეს მზგავსათ შვიდ
საუკუნეს შეამაგრა შმაგი მუსლიმი, დაიცვა მათ ზვიადო-
ბიდან მთელი ევროპა და მისცა საშუალება თავისუფალი
ზრდის და განვითარების. მსოფლიო ისტორიის საიდუმ-
ლო კანონმა ინება, რომ ქართველი ყოფილიყო უშიშა-
რი რაინდი, უძლევი ავანგარდი და თავის სისხლით გა-
დაერჩინა დასავლეთის ქვეყნები საშინელ ხითათისაგან. ეს
საოცარი ერი კი დავიწყებული ყავს დღეს უმადურ ევ-
როპას და გარდა რამდენიმე მეცნიერ-ორიანტალისტთა,
არავის ახსოვს იგი. სჩანს, ასეთია ზოგიერთი ხალხის ბე-
დი და ისტორიის უმადურობა!..

ამას შემდეგ განა გიკვირთ, რომ ევროპა-რუსეთში
ფრიად ცოტა მკვლევარი ყავს ჩვენს ძველს მწერ-
ლობას და კერძოთ „ვიფხის ტყაოსანს“! არამც თუ უც-
ხოეთში, ჩვენშიაც კი ორ-სამ ადამიანს თუ ესმის შეგნე-
ბულათ ამ პოემის ენა, მისი ღრმა პოეზია და ფილოსო-

ფია. არამც თუ უცხო ენაზე, თვით ქართულათაც კი არ არსებობს დღემდე ამ პოემის სერიოზული კრიტიკა, განხილვა და გამოკვლევა. მართალია, ჩვენ გვაქვს „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ უცხოთა და ქართულ ენებზე რამდენიმე წიგნაკი და ჟურნალ-გაზეთებში გაბნეული წერილები, მაგრამ თითქმის ყველა ეს ან არის პოემის ფრიალზე რერე და ვიწრო განხილვა, ან სხვისი ნათქვამის განმეორება, ან უმეცრული ქირღვა, ან ჭარბი, უნიადაგო ქება-თა-ქება. ერთ წიგნზე ვერ მიმითითებთ, რომელსაც კი ქონდეს ღრმა კრიტიკული ხასიათი. მიზეზი ადვილი ასახსნელია: „ვეფხისტყაოსნის“ ღრმად გამხილველმა და კრიტიკმა ევროპის ლიტერატურასთან ერთად უნდა იცოდეს საფუძვლიან-ათ საქართველოს ისტორია, ქართული ენა და ძველი მწერლობა. ამ გვარი პირი კი ჩვენში ძლიერ იშვიათია.

არამც თუ კრიტიკულად განხილვა, ჯერ ისიც კი არ ვიცით თუ რა უდევს დედა-აზრად და სიუჟეტად ამ უკვდავ პოემას. ამის შესახებ მრავალი უსაფუძლო აზრებია ჩვენში გავრცელებული, ამიტომ ამ წიგნში ჩვენ ვეცდებით მივანოდოთ მკითხველს სრულიად ახალი შეხედულება ამ საგანზე, რომელმაც, ჩვენის აზრით, შეიძლება გაუადვილოს „ვეფხისტყაოსნის“ მომავალ კრიტიკოსს ამ დიდებული პოემის შეგნება და საზრიანად განხილვა.

სანამ კი რამეს ვიტყოდეთ პოემაზე, საჭიროა მოკლედ შევეხოთ თვით პოეტს და მეტადრე იმ ეპოქას, რომელმაც წარმოშვა იგი. შოთა არ მოვლენია საქართველოს უეცრივ, როგორც ციური ტატანი. ის იყო ღვიძლი შვილი თავის ერის და დროისა. მას მოუგზავდა ნიადაგი საუკუნოებმა და მწერალთა მთელმა გროვამ. იალბუზი არ დგას ლიტონათ, ირგვლივ მოჩანან მთების მაღალი მწვერვალები, რომელთა შორის ცამდე აწვდილა და დაჰყურებს გოროზათ მთელ ქვეყანას ეს ბუმბერაზი. მისი თეთრი ქოჩორი და ბროლის გულ-მკერდი კიაფობს ათას ფანტასტიურ ფერებათ მთვარის ნაზოვან შუქზე და მზის სხივებზე. აგრეა შოთაც; დიდ ნიჭიერ მწერალთა შორის თავის გენიით იგი აღვიდა ცამდე და შეიქმნა წარსულ საუკუნეთა წყვილადში უმწეო ერის კანდელი.

II.

დადგა მეთორმეტე საუკუნე. მოელო ბოლო საქართ-

ველოში არაბთა ბატონობას. კიდევ წინათ ბაგრატ დიდის მტკიცე მარჯვენამ განათავისუფლა ერი სამასი წლის მონობიდან. დავით აღმაშენებლის მახვილმა დასცა რისხვა მტარვალთა ზვიადობას და გასწმინდა მათგან მთელი საქართველო. ამ მეფე-სარდალის დიდებულმა გენიამ განამტკიცა ერის პოლიტიკური და კულტურული ფუძე და ააშენა ქვეყანა ნივთიერათ და სულიერათ.*)

დამშვიდდა თანდათან მრავალ ტანჯული საქართველო. შეწყდა იქ ბარბაროსთა ნავარდი, შეგროვდნენ საერთო ღროშის ქვეშ მისი სხვა და სხვა კუთხენი და შექმნეს მტკიცე ერთობა.

კოლხიდა-ივერიის ცის კიდურზე ამოაშუქა ქართველი სულის განახლების ცისკარმა. საქართველოს დაუდგა ოქროს საუკუნე. დაიწყო იგი დავით კუროპალატით და დაგვირგვინდა ბრწყინვალე თამარით.

მიდიოდა წინ საქართველო პოლიტიკურათ; ვითარდებოდა მისი ნივთიერი და საზოგადო ცხოვრება, იფურჩქნოდა მისი სულიერი კულტურა. ქართველ მეფეებს შეეფარნენ სომეხი, ოსი, ჩერქეზი და ლეკი. საქართველო გაიზარდა შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე, კავკასიონის ქედიდან ვანქის ტბამდე და ტრაპიზუნამდე. მის საზღვრებ შორის იყო მთელი ამიერ კავკასია და მცირე აზიის ნაწილი. ამოდენა სამეფოს ყოველი კუთხენი შეიმკო ციხე-ქალაქებით, ტაძრებით და შკოლებით; ველი და ბიაზნები წყლის არხებით; უსიერი ტყენი, უდაბნო ხევები და მაღალი მთები დაშვენდნენ კოხტა ეკლესიებით, ციხე-კოშკებით და მონასტრებით. ნადირთ ღმუილთან და ზარ-

---

*) საფრანგეთის მწერალი გოტიე ეხება დავით მეფის ბრძოლას ემირ ილგაზთან და ამბობს, რომ ემირის ჯარი შესდგებოდა 600,000 კაციდანაო. დავით მეფის მხედრობა კი იყო მხოლოდ 80.000-ო. მაგრამ დავითმა საოცრად დაამარცხა მტერი და დაუხოცა 400,000 კაციო. თვით ილგაზი დაიჭრა თავში და გადარჩა ტყვეობას არაბთა მეფის დებეის წყალობითაო. (Additions et éclairc. p. 229.).

ნაშოს ძახილთან ერთათ ისმოდა მონაზონთ ნაზი გალობა და განდევნილ ბერთა ოსანა და ალილუია. იმ ხანებში აშენებულ გელათს, მარტვილს, ბიჭვინდას, ვარძიას და ბაგრატის ტაძარს თავის სიდიადით, ხელოვნურ და მხატვრულ სიშვენიერით ახლაც განცვიფრებაში მოყავთ ევროპის მეცნიერნი და მონაზონნი ქართველი ერის მაშინდელ

მაღალ კულტურას.

დავით კუროპალატის დიდმა სარდალმა თორნიკე ერისთავმა ააშენა საბერძნეთში (მაკედონიაში) დიდი მონასტერი და ეკურთხა იქ ბერათ. დავით აღმაშენებელმა ჯვაროსნობის ომების დროს აავლო ერუსალიმს და სინას მთაზე მონასტრები. ყველა ეს წმინდა ალაგნი გაივსენ ქართველ ბერებით, გაივსენ ქართველ მეფე-თავადთა უხვი შეწირულებით, სიმდიდრით, ძველი წიგნებით და მალე გარდიქცენ ქართულ აკადემიათ. თვით საქართველოშიაც დაარსდა უმაღლესი შკოლები, მაგ., გრემსა და იყალთოში. იმ უცხოეთის მონასტრებში განვითარდა ქართული სალიტერატურო ენა და კალიგრაფია; იქ შემუშავდა ქართული ლექსიკონი; იქ შექმნეს ქართული საგალობელები; იქ აყვავდა ქართული ხელოვნება, სასულიერო მუსიკა და პოეზია; იქ განვითარდა ქართული თეოლოგია და ფილოსოფია; იქ თარგმნეს სასულიერო წიგნები და ელინთა კლასიკნი...

ამ მონასტრებში იგზავნებოდნენ საქართველოდან უმაღლეს სწავლის მისაღებათ ნიჭიერი და მომზადებული ყმაწვილები. იმ მონასტერთა მორჩილნი, შემდეგ კი ბერნი და მეთაურნი ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელები, საბა, იონა ბერი (რაზმაძე), მიქელ მოდრეკილი, ივანე ჭირჭიმელი პეტრინათ წოდებული, სტეფანე, არსენი და სხ., საუკუნოთ დარჩებიან ქართული თეოლოგიის, ფილოსოფიის და სალიტერატურო ენის მამამთავრებათ. ამ მოღვაწეებმა შეიტანეს ჩვენს მწერლობაში ქრისტიანულ-ასკეტიური სული.

ბიზანტია, ქრისტიანული ელინიზმი, – აი, დასავლეთის წყარო, სადაც იღებდა ქართველი სულის საზრდოს. მაგრამ მის მეზობლათ აღმოსავლეთში სჩქეფდა იმ დროს, ვით ფერადა შადრევანი, სხვა დიადი კულტურა, რომელსაც ენათვებოდა აგრეთვე ქართველი. ეს შადრევანი იყო არაბთა ბრწყინვალე მონარქია და განახლებული სპარსეთი. კორდოვა – ბაღდადში დაარსდა უნივერსიტეტი, ლაბორატორია და ობსერვატორია, აღორძინდა მექანიკა, მედიცინა და ასტრონომია, აყვავდა პოეზია, მეცნიერება და ფილოსოფია.

იქ მზევებრ ბრწყინავდნენ დიდებული მწერლები: ებნ-იუნის, ჭიაბერ, ავიცენა, რაში, ალბუკაზის, ბენ-მუზა, ალხაზენ, აბდულრაჰმან-ჯაჰიმ, ალგაცალი და ავეროესი. მეთაფ-მეთორმეტე საუკუნეში აყვავდა სპარსეთის მწერ-

ლობა, განსაკუთრებით პოეზია და უზენაესათ განვითარ-
და სპარსული ენა. დიდებული პოეტები აბდულ ქასიმი,
ანუ ფირდუსი, შეიხ-საადი, ნიზამი, ჰაფიზა, მოლა-რუმი
და ხაგან-შირვანი ამკობდნ ისპაჰან-თეირანის ძლიერ
ტახტს. არაბული კულტურა, შკოლები, მეცნიერება და
ფილოსოფია შეიქმნენ ერთ ღროს ევროპის სულის გამ7
ღვიძებელნი და მკვებავნი. არაბთა ხელში დიდხანს იყო
საქართველოც. არაბს და სპარსელს დიდი გავლენა ქონ-
დათ ქართველზე. ქართველმა კარგათ იცოდა მათი ენა
და ზნე-ჩვეულება; ის დადიოდა არაბ-სპარსეთში. ქართულ
ენაში უხვათ იყო სპარს-არაბული ტერმინები. ეჭვი არაა,
ქართველი უნებლიეთ წაბაძავდა მათ და შეითვისებდა მათ
ელფერს. აღმოსავლეთი და დასავლეთი, მუსლიმი და ქრი-
ზტიანიზმი, – აი, რა მოქმედობდნ ქართველზე ერთსა და
იმავე ღროს და ქმნიდნ მის ფსიხიკას. ორი დიდი ოსტა-
ტი ყავდა საქართველოს: განათლებული ბიზანტია თავის
სხოლასტიკით და ქრისტიანულ ასკეტური ფიზიონომიით
და კიდევ უფრო განათლებული არაბ-სპარსეთი თავის სა-
ერო ლიტერატურით, მეცნიერებით, მაღალი ფილოსო-
ფიით, ციური პოეზიით და ეროტიული ლირიზმით. ქარ-
თველის სულში შეზავდნ დასავლეთ-აღმოსავლეთის კულ-
ტურის ელემენტები, მოახდინეს რეაქცია, ააფრთოვანეს
ქართული სული, ააფერადეს და გაამდიდრეს ენა, შექმ-
ნეს ახალი კულტურა, ახალი საერო მწერლობა. საქარ-
თველოს საერო პოეზიის მამამთავრებათ შეგვიძლია დავ-
სახოთ ძავნაკორა, მოსე ხონელი, სარგის თმოგველი, ივა-
ნე შავთელი და ჩახრუხა, მაგრამ გვირგვინი საერო პოე-
ზიისა და დიდება ქართველი ერისა კი არის დიდი ჰუმან-
ნისტი შოთა რუსთველი.

III

ვინ იყო შოთა? სამწუხაროთ, ისტორია და ზეპირ-
გადმოცემა ღღემდი ბევრს ვერას გვეუბნება. ვიცით მხო-
ლოდ, რომ ეს დიდებული გვამი იყო თამარ მეფის მო-
ლარე და კარის კაცი, შთამომავლობით მესხი დაბა რუის-
თავიდან; ამას, ე. ი. თავის შთამომავლობაზე მოგვი--
თხრობს თვითონ თავის პოემაში.

რა გვარი იყო იგი? ნამდვილათ არ ვიცით; ხოლო
„ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ ერთ საგულისხმო
რამეს: როცა დემნა აუჯანყდა თავის ბიძას გიორგი III-ს

და გამაგრდა ლორის ციხეში, იქ მის მომხრეთ, სხვა წარჩინებულ გვამთა შორის, ყოფილა შოთა ართავაჩოს ძე. ვინ უნდა იყოს ეს შოთა, რომლის ვინაობა ჩაიწერა „ქართლის ცხოვრების“ კაბადონში? ჩვენის აზრით, რასაც ქვემოთ განვიხილავთ უფრო ნათლათ, ის პირი უნდა იყოს შოთა რუსთველი. მართლაც იმ დროს ფრიად დანინაურებული ყოფილა მესხეთი და ბევრი გამოჩენილი კაცი გამოდიოდა ამ პროვინციიდან.

სად აღიზარდა შოთა? შედარებით ახალი მწერლობა და ზეპირ-თქმულება გვამხელენ, რომ იგი აღზდილა ათინაში ანუ უკეთ ათონის მონასტერში,*) მაგრამ ეს, ჩვენის აზრით, არ უნდა იყოს მართალი. შოთას რომ განათლება მიეღო საბერძნეთში, მას ეცოდინებოდა ბერძნული ენა, ლიტერატურა და თავის ნაწერებში ნებით თუ უნებლიეთ შეიტანდა ელინურ სულს. მისი პოემა კი სულ სხვას გვიმტკიცებს. იქ არავითარი ელინური და ქრისტიანულ-ასკეტური არაა. იგი თავიდან ბოლომდე ეროტიული ხასიათის. იქ სულმნათი შოთა გალობს ზენაარ სიყვარულს, შიგ სჩანს აღმოსავლეთური მელანქოლია, რაინდობა, ფატალიზმი, ცრემლები და სპარს-არაბული ენა, სული და ტენდენცია. დაუჯერებელია და ფსიხოლოგიის კანონის წინააღმდეგი, რომ კაცს მიეღოს განათლება დასავლეთში, მისი სული, ენა და ხასიათი განეგდოს და აღმოსავლეთურს კი ხმარობდეს. რაც უნდა ნილაბი მოითუაროს მწერალმა, რაც უნდა უარყოს ეს გაულენა, მაინც თავის უნებლიეთ შეეპარება იგი თავის ნაწერში. ასე მოუვიდოდა შოთასაც, მაგრამ მის პოემაში არავითარ მზგავსს ვერ ვხედავთ, გარდა იმისა, რომ აქვს ნახმარი ერთხელ პლატონ ფილოსოფოსი და მეორეთ დიონოსი და სოკრატ ბრძენი. ამ ორი-სამი კაცის სახელის ცოდნისათვის, ვგონებ, არ იყო საჭირო არც ბიზანტიაში და არც ათონის მონასტერში აღზრდა.

მაშ სად ისწავლა შოთამ? როგორც ვიცით, უცხოეთში არსებობდა განათლების სამი კერა, სამი ქართული

---

*) ერთ დროს სწავლა-განათლებით განთქმული ათინა, შოთას დროს არაფერს წარმოადგენდა. იმ დროს პოლიტიკის ცენტრი და განათლების კერა იყო კონსტანტინოპოლი.

აკადემია, სადაც ქართველი ნიჭიერი ახალგაზდობა იღებდა ცოდნას. ეს იყო სამი მონასტერი: ერთი საბერძნეთში, მეორე ერუსალიმში და მესამე სინას მთაზე. ადვი-

ლათ შესაძლებელია რუსთველმა გზად გაიარა საბერძნეთში და რამდენსამე ხანს დარჩა ათონის მონასტერში*). მაგრამ ნამდვილი აღზრდა კი უნდა მიეღო მას ან ერუსალიმში, ან სინას მთაზე. ორივე ალაგი კი აღმოსავლეთშია, არაბთა მეზობლათ. უფრო სარწმუნოა, რომ შოთას სწავლა მიეღოს ერუსალიმის მონასტერში, სადაც შემდეგ შესდგა კიდევ ბერათ. იქ ადვილათ შეეძლო მას გაცნობოდა არაბ-სპარსულ ენასა და მწერლობას, ენახა კიდევ ეს ქვეყნები, იქ შეეძლო შოთას გამსჭვალულიყო აღმოსავლეთური სულით და ტენდენციით; აქედან მისი ჩანგის ორიანტალური კილო, ენა, ალფეგორია, ფატალიზმი და ეროტიზმი. სიტყვა შმაგი, მიჯნური, აჯა, ხოტბა, ყანდი, ხალვა, თათბირი, ალყა, ფარმანი, ეშმა, მულიმი, ზამი, არიფი, და სხ. შოთას პოემაში ნახმარნი ან სპარსულია, ან არაბული.

ზეპირ-გარდმოცემა გვამხელს, რომ ამ დიდებულ კაცს, შოთას ღალატობდა ცოლიო; უბრალო მონა, ბინძური ზანგი შეიყვარაო. შოთამ შეიტყო ეს, მოკლა მთხრობელი, თვით კი გადიკარგა სამშობლოდან და შესდგა ბერათ ერუსალიმის მონასტერშიო.**)

ღალატობდა თუ არა შოთას მისი ცოლი, ეს ნამდვილათ არ ვიცით; დაუჯერებელიც აქ არაფერია; დიდებულ პირთ და მეტადრე პოეტებს არა იშვიათათ ემარ-

---

*) ეს შრომა დამთავრებული მქონდა, როცა იასე რაჭველმა გადმომცა, რომ მას უნახავს ათონის მონასტერში შოთა რუსთველის წარწერა, სადაც სჩანს, რომ დიდ პოეტს გზათ გაუვლია და უნახავს ეს მონასტერი. ავტორი.

**) ან. ფურცელაძე: „შოთა რუსთველი და მისი ცოლი“.

თებათ ეს მარცხი. მიზეზი ისაა, რომ მათი სული ფრენს მეტათ შორს და ელტვის მაღალ სანატრიონებს. მათი გული სავსეა პოეზიის, შვენიერების, ერის, სამშობლოს და სხვა ზენაარ საგანთა სიყვარულით და თანდათან გრილდება ცოლისადმი. საზოგადოთ ცოლებს არ უყვართ მაღალი იდეალები. ესენი უფრო რეალიზმს ქურუმობენ, ამიტომ ცოლები უხდიან ნაცვალს ამ დიდებულ პირთ. აქედან იწყება ოჯახური დრამა და ტრაგედია. ხოლო ის კი უტყუარი ფაქტია, რომ შოთა აკვეცილა ბერათ ერუსალიმში, დამარხულა იქვედა ღღესაც ამშვენებს იქ ქართულ მონასტრის კედელს ამ დიადი მგოსნის სურათი.

არ იქნება მეტი აღვნიშნოთ ის ფაქტიც, რასაც მოგვი-
თხრობს ისტორიკი ფარსადან გორგიჯანიძე: თითქო შო
თა წარეგზავნოს ელჩათ რუსუდან დედოფალს თათართა
ყაენის მიმართ. საიდან იყო ეს წარეგზავნა, საქართველო-
დან თუ ერუსალიმიდან, ჩვენ არ ვიცით.*)

დასწერა თუ არა შოთამ სხვა რამე გარდა „ვეფხის
ტყაოსნისა“? ეჭვს გარეშეა, რომ ექნებოდა დაწერილი.
ყოვლად შეუძლებელია თუნდ ძლიერ გენიოსმა ვაცმა
პირ-და-პირ დასწეროს ასეთი მნიფე და ღრმა პოეტურ-
ფილოსოფიური შედეერი, როგორც პოემა „ტარიელია“.
მის ავტორს უნდა ეწერა წინათაც ბევრი, უნდა ევარჯიშ-
ნა დიდხანს ენა, კალამი და შემდეგ შეექმნა ეს პოემა. ამ
რიგათ შოთას ექნებოდა სხვა ნაწერებიც, მაგრამ იმათ
ჩვენამდი ვერ მოაღწიეს, გარდა ორ იამბიკოსი, თქმული
ერთი ხალიფას დროშის და მანიაკის მირთმევის დროს,
გელათში ხახულის ღვთისმშობლის ხატს რომ მიართვა.
თამარმა, და მეორე თვით იმ ხატზე წარწერილი. არის
კიდევ დარჩენილი ერთი დიდებული აფორიზმი, რომე-

---

*) იხ. დ. ჩუბინაშვილის „ქართული ქრისტომატია.“ 1863
წ. გვ. 208. მესამე ნაწილი.

ლიც უთქვამს შოთას ზმნათ რაჭის ერისთვის კახატერის
ნაღიმზე, სადაც ბძანდებოდა თამარ მეფე თავის ბრწყინ-
ვალე ამალით. აი ის ლექსიც:

„ფილოსოფოსნი შემოკრბენ
ამაზე ჰქონდათ ცილობა:
ბატონი ყმასა ასაქმებს
და ჭკუას გამოცდილობა;
ათასად გვარი დაფასდა,
ათი ათასად ზრდილობა,
თუ კაცი თავად არ ვარგა,
ცუდია გვარიშვილობა.“ *)

შოთას დანარჩენი ნაწერები კი ჩანთქა ქრონოსის
ლუმბრამ, ისე როგორც სხვა მრავალი ნაწარმოებნი ქარ-
თველის გონებისა.

რომ რუსთველს უწერია სხვა რამ თამარზე, ეს სჩანს
მისივე სიტყვებიდან:

„ჩემი ან სცანით ყოველმან,
მას ვაქებ, ვინცა მიქია!
ეს მიჩანს დიდათ სახელად,
არ თავი გამიქიქია“.

არც ერთბაშად გაჩნდებოდა ამისთანა გენიოსი. ამგვარ კაცს შობს კულტურული ერი ათას წლობით მხოლოდ ერთს. ამგვარი პირი იჩენს თავს ერის სულიერ ცხოვრების ზენაარ აფრთოვანების დროს. ამისთანა აღმა-

---

*) ეს თქმულება გადმომცა ქართული ენა-მწერლობის დიდათ მცოდნემ ან განსვენებულმა თ. ნიკო ტ. დადიანმა.

ავტორი.

ფრენა კი ენია ქართველს თამარის მეფობაში, როცა საქართველო გაიზარდა დიდ პოლიტიკურ ძალათ და აყვავდა ნივთიერათ და კულტურულათ. შოთას კი ნიადაგი შეუმზადა მგოსანთა მთელმა პლეადამ, რომელთა შორის მზეებრ ამობრწყინდა ეს დიდი გენიოსი ქართველის სულის მანათობელათ საუკუნეთა წყვდიადის და ტანჯვების წელთა სრბოლაში.

IV.

ბელეტრისტულ ნაწარმოების დასაფასებლათ საჭიროა განვიხილოთ როგორც ფორმა და ტექნიკა, აგრეთვე მისი სული, ე. ი. დედა-აზრი. სიუჟეტი კი ის ჩონჩხია ანუ ქსელი, რომელზედაც არის აგებული და მოქარგული ნაწარმოები. ხშირათ სიუჟეტის შეგნება და ანალიზი გვაძლევს საშუალებას შევიგნოთ სრულიათ თხზულების სული და მისი დაფარული მავთულები. ამიტომ საჭიროა ვცნოთ თუ რამ გამოიწვია ქვეყნათ ამისთანა შედეგრი, როგორიცაა „ვეფხის ტყაოსანი“.

„ილიადას“ დაედვა სარჩულათ ელინ-ტროელთა საშინელი ომი; „შაჰ-ნამეს“ – ერან-თურანთა ბრძოლა და სპარსეთის დინასტიის გაძლიერება; „ღვთაებრივ-კომედიას“ – გველფ-ჰიბელინთა ომები, „ფაუსტს“ – ვადმანის მოთხრობა დოქტორ ფაუსტზე; შექსპირის დრამებს, – ინგლისური დრამები და ფრანგულ-იტალიური ნოველები. ნეტა რა დაედვა სარჩულათ პოემა „ტარიელს“, რომელიც თამამათ შეგვიძლია დავაყენოთ ზემო თქმულ დი-

დებულ ნაწარმოებთა გვერდით, ან რა არის ამ პოემის დედა-აზრი?!

ამის შესახებ გამოთქმულია ცნობილ პირთაგან რამდენიმე აზრი. მაგრამ სანამ ამათ განვიხილავდეთ, არ იქნება მეტი შევეხოთ შაბლონურ აზრს შოთა-თამარის სიყვარულის შესახებ, რომელიც გავრცელებულა ჩვენში.

არსებობს აზრი, თითქო რუსთველს ყვარებოდეს თამარ მეფე და ამ გარემოებას წარმოეშვას ეს უკვდავი პოემა, რომელშიაც თითქოს სჭვირს პოეტის აღგზნებული ვნება თამარისადმიო. ერთი სიტყვით, შოთას სიყვარულია თურმე ის ფუძე, რაზედაც აუგია მას თავის პოემა.*). დასამტკიცებლათ მოჰყავთ პოემიდან შემდეგი ლექსები:

„თამარს ვაქებდეთ მეფესა
სისხლისა ცრემლ დანთხეული,
ვსთქვენით ქებანი ვისნიმე
არ ავად გამორჩეული.
მელნად ვიხმარე გიშრის ტბა
და კალმად მინა რხეული,
ვინცა ისმინოს დაესვას.
ლახვარი გულსა ხეული.“
– „მე რუსთველი ხელობითა
ვიქმ საქმესა ამადარი,
ვის მორჩილობს ჯარი სპათა,
მისთვის ვხელობ, მისთვის მკვდარი,
დავუძღურდი მიჯნურათათვის,
კვლავ წამალი არსით არი,
ანუ მომცეს განკურნება,

---

*) ამგვარი აზრი გამოთქვა აგრეთვე ბ. მურავიოვმა; იხ. მისი „Грузія и Армения“ 1848 წ. გვ. 216-235; და ბ. ალ. ს – მა; იხ. მისი „ვეფხისტყაოსნის ყალბი ადგილები“, „მოამბე“ № XI 1895 წ. დვ. 16 და 19. ავეთივე აზრი გამოთქვეს სტალინსკიმ და რ. ყინვარმა. იხ. Р. Кинвари: „Въ Барсовой кожѣ“.
გვ. I-III.

ანუ მინა მე სამარი.“
– „თვალთა მისგან უნათლოთა
ენატრამცა ახლად ჩენა,
აჰა, გული გამიჯნურდა,

მიხდომია ველთა რბენა“ და სხვ.

აქ დაუჯერებელი არაფერია. ადვილათ შეიძლება პოეტს შეუყვარდა ზენაარის გრძნობით საქართველოს ცისკარი შვენება თამარ; შესაძლოა თამარმაც თანაუგრძნო მგოსანს და მათ შორის დაარსდა საიდუმლო კავშირი როდის უნდა ყოფილიყო ეს? ან ქალის გათხოვებამდი. ან გათხოვების შემდეგ. გათხოვებამდი თამარი იყო თავის სასტიკ მამის და განათლებულ მამიდას მფარველობაში. გათხოვების შემდეგ მისი ქმარი და პატრონი შეიქმნა ჯერ გიორგი და შემდეგ ლამაზი მხნე ჭაბუკი დავით სოსლანი.

პოემაში კი სჩანს, რომ შოთას იგი დაუნერია თამარის მეფეთ კურთხევის და დავითზე გათხოვების შემდეგ; აგრეთვე უმთავრესი გმირი ქალი პოემისა თამარია. თამარისავე ბძანებით ან უკეთ ნებართვით არის დაწერილი ეს პოემა, როგორც თვით ავტორი მოწმობს:

„მიბრძანეს მათთა საქებრად

თქმა ლექსებისა ტკბილისა.“

– თამარს ვაქებდეთ მეფესა“ და სხ.

აქედან სჩანს რომ, თამარის გარდა სხვასაც უბძანებია, ან მიუცია ნება ლექსების დაწერისა. მართო თამარი რომ ყოფილიყო, იტყოდა, „მიბრძანა მისდა საქებრად“ და არა „მიბრძანეს მათთა საქებრად“-ო, ეს უკანასკნელი ფორმა კი მრავლობითია. მაშ ვის ეჭივრებოდა კიდევ ქება და ლექსები თამარს გარდა? ეს იყო მისი ქმარი დავით სოსლანი. რა იყო ამ ბძანების მიზნში, ამას ჩვენ ვარჩევთ ქვემოთ. დავუბრუნდეთ საგანს.

ჯერ დღეს, მეოცე საუკუნეში, როცა ევროპის მეფეთა სასახლეში მოხდება ხოლმე ამგვარი რამ და ვინმე კარის კაცი შეიყვარებს დედოფალს ან მეფის წულს, ცდილობენ მაშინვე დაფარონ ეს ამბავი სასტიკათ და ყოველივე მოიხვიან საიდუმლოებით. რაღა უნდა ყოფილიყო მეთორმეტე საუკუნეში, როცა სასახლის ეტიკეტი და საქრისტიანო მორალი იყო გაცილებით უფრო მტკიცე და მძაფრი?!

შოთა, უბრალო შინაყმა, ქვეშევრდომი იყვარებს თუნდ პლატონურათ საქართველოს ღვთაება თამარს, ესეც თანაუგრძნობს მგოსანს და აძლევს ნებას, აუწყე

ქვეყანას ჩვენი სიყვარული და აქე მიჯნურობაო... განა ეს დასაჯერია?! განა ბრძენი დარბაისელი თამარი ასე გაირყვნა, ასე შეიძალა ჭკუით, რომ ამგვარი ბძანება მისცა?! ეს აზრი ამცირებს თამარის ღირსებას; ეს აზრი იმსხვრევა საღი მსჯელობის წინაშე, ვით სუსტი ფაიფური.

მაშ რას ნიშნავს ეს ზერე მოყვანილი ლექსი; ეს თამარის ცრემლდანთხეული ქება, ეს მელნათ ნახმარი გიშრის ტბა, ეს პოეტის გულის გამიჯნურება, გახელება და სხ.? ეს სიტყვები სრულებითაც არ სახვენ შოთას სიყვარულს თამარისადმი. მართალია, ჩვენ გვაფიქრებენ ის ლექსები ასე ლიტონათ აღებულნი, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, სხვა ლექსებთან ისინი გვამცნევენ სულ სხვა რამეს. მართალია, რუსთველი მოთქვამს თამარს. ხმარობს მელნათ მის გიშრის ტბას ე. ი. მის ცრემლებს, მაგრამ ესაა გამოწვეული ურთიერთ შორის სიყვარულით კი არა, არამედ სულ სხვა მიზნით, რაზედაც გვექნება საუბარი.

შოთას გულის გამიჯნურება არის მხოლოდ პოეტური აღმადრენა, ზემთაგონება და არა ვნება და სიყვარული. შოთას სიტყვები: „დავუძღურდი მიჯნურთათვის, კვლავ წამალი არსით არი,“ ამკარათ ნიშნავს, რომ მას სახეში ყავს ორი შეყვარებული და არა ერთი, რადგან „მიჯნურთათვის“ მრავლობითი ფორმაა. შოთამ კი, ვგონებ, ჩვენზე უკეთ იცოდა ენა და გრამატიკა, ამიტომ მას რომ სახეში ყოლოდა თავის სატრფო, იტყოდა დავუძღურდი სატრფოსათვის ანუ მიჯნურისთვის და არა მიჯნურთათვის. მასთან მიჯნური ნიშნავს შეყვარებულ კაცს და არა ქალს. შეყვარებულ ქალ-ვაჟზე კი ითქმის მიჯნური მიჯნურთათვის და სხ.

ნეტა ვინ არიან ეს ორი შეყვარებული, ეს ორი უმთავრესი გმირი და საგალობელი საგანი პოეტისა? ერთია ნესტან-დარეჯან, ე. ი. თამარი, მეორე კი ტარიელი, რომელსაც კიდევ უფრო მწვავეთ გლოვს და სტირის რუსთველი. ვინაა ეს ტარიელი? იგი ჯერ საიდუმლოა ჩვენთვის. აი ესა გვსურს სწორეთ, რომ გავიგოთ. ამას კი ვიტყვით, რომ ტარიელ სრულიათ არ გავს შოთას, არც გარეგნობით და, კიდევ უფრო, არც ხარისხით და შთამომავლობით. შოთა უბრალო კაცის შვილია და მგოსანი, ტარიელი კი-მეფის შვილი, თამარის ნათესავი, ტახტის მემკვიდრე და სპასალარი.

დასასრულ ვიტყვით, რომ თანამედროვე ლეგენდა

შოთა-თამარის სიყვარულზე არის მხოლოდ მჩატე გონების ნაყოფი და სუსტი ოცნება.

V.

ახლა განვიხილოთ მოკლეთ სხვა-და-სხვა ავტორთა აზრები „ვეფხისტყაოსანზე“. დავიწყით აკაკიდან.

ჩვენი მცხოვანი პოეტი თავის სამს ლექსში გვაცნობს ორიგინალურ აზრს, თითქო შოთას პოემის გმირები იყვენ ქართველი ერის ტიპები. ტარიელ და ნესტან თავის სინრთელით, გრძობათა სიჭარბით, მარტივი სულით და გამბედაობით მეტათ გვანან ქართლელებსაო, – ბძანებს აკაკი; თინათინ და ავთანდილ თავის დიპლომატური ნიჭით, მოხერხებით, მოთმენით და ვაჟკაცობით ნამდვილი იმერლებია. ფრიდონ თავის მკვირცხლი არსებით და დარბაისელი სულით წააგავს ზღვის პირელს, ე. ი. მეგრელს და გურულსო. აი, ამ ტიპებზე აავო შოთამ თავის დიდებული პოემა, ღრმა ფილოსოფიის და პოემიის ბრძმედში გაატარა ქართული ეროვნული სულიო.*) მაგრამ უმჯობესია ვასაუბროთ თვით ავტორი; აი რას ბძანებს თითონ აკაკი: – „ავილოთ უკვდავი პოემა „ვეფხისტყაოსანი“, გავარჩიოთ და იქ ვნახავთ ჩვენს ქვეყანას მისი კუთხეებით და მცხოვრებლებით ისე გამოხატულს, როგორც სარკეში ჩასახულ რამეს.“ – „შოთას სურდა დაეხატა მთელი საქართველოს სურათი და გამოეყვანა მისი საიდელო გმირი, როგორც მამაკაცის, ისე დედაკაცისაც, და რადგან საქართველოს კუთხეთა ხალხი სხვა-და-სხვა ხასიათის მექონია, ამიტომ მან ერთი გმირის მაგიერ აილო სამი, გადააკავშირა ერთმანეთს, შეავსო ერთი მეორით და წარმოგვიდგინა ჩვენ. ამ აზრით იმან აიყვანა ამერეთიდან ტარიელი, იმერეთიდან ავთანდილი და შავი ზღვის პირიდან ფრიდონ და მათი შეერთებით დაგვიხატა ერთი სრული გმირი მთელი საქართველოსა.“ – ქართლელი პირდაპირია და მოუფიქრებელი, მას გული ჭარბობს. იმერელი ცბიერია და წინდახედული; ის თავს ეკითხება; ზღვის პირელი იგივეა, რაც იმერელი,

---

*) ამის მზგავსი აზრი აქვს გამოთქმული ვაკვრით მარი ბროსესაც.

ხოლო უფრო წვრილმანიო. – „ტარიელი მოქმედობს გუ-

ლის აყოლით, ავთანდილი კი თავს ეკითხება. ამ რიგად ტარიელში იხატება ქართლელების ხასიათი, ავთანდილში – იმერლების და თრეილონში – შავიზღვის პირელების.“

„რაც ვთქვით ვაცების შესახებ, იგივე ითქმის ქალებზე-დაც. ნესტანი ამერია და თინათინი იმერი, ერთში იხატება ამერეთის და მეორეში იმერეთის ხასიათები.“*)

დროებით დავეთანხმეთ ავტორს და გავყვეთ. ყოველი ერის სულიერი ფიზიონომია, მისი არსხედვა, ტემპერამენტი, ზნეჩვეულება, გემო და მისწრაფებანი ემორჩილებიან მრავალ ფაქტორებს იცვლებიან არამც თუ ათასი წლობით და საუკუნეობით, არამედ ხან-და-ხან ათი წლობითაც კი. ამიტომ ქართველ ტომთა და თემთა სულის დღევანდელი სახე და მაშინდელი უსათუოთ დიდათ განსხვავებული უნდა იყოს ერთმანეთიდან. მასთან ჩვენ ხელთ გვაქვს ფრიად მცირე მასალა, რომ სრულად შეგვეძლოს მეთორმეტე საუკუნის ქართველის დახასიათება. ვიტყვით დაახლოვებით, რომ მაშინდელი ქართველის სულის თვისებას და მისწრაფებას უმთავრესათ შეადგენდენ: მხნეობა, ვაჟკაცობა, ომიანობა, სარწმუნოებრივი ექსტაზი, ღვთის კრძალვა-სათნობა, რაინდული ყოფა-ქცევა, ოჯახის და მამულის დაცვა მტერთაგან, სამშობლოს სიყვარული, ციხე-ქალაქის და ეკლესია-მონასტრის შენება, მეოჯახობა, არხების გაყვანა და სხ. მაშინ საქართველოს ყოველი კუთხე დიდი ხნის შეერთებული იყო. საქართველო წარმოადგენდა ერთ დიდ მონარქიას. ზნე-ჩვეულების და ხასიათის სხვა-და-სხვაობა თემთა შორის ისე სამჩნევათ სრულებითაც არ იქნებოდა მაშინ, როგორც დღესაა, ვინაიდან მეთოთხმეტე საუკუნიდან იწყება საქართველოს

---

*) „სამი ლექცია ვეფხის ტყაოსანზედ.“ „კრებული“ 1893 წ. № V და VI.

დაყოფა, რამდენიმე დამოუკიდებელ სამეფო-სამთავროების დაარსება, რომელნიც 4-5 საუკუნის განმავლობაში ემორჩილებოდენ ისტორიის სხვა-და-სხვა ფაქტორებს, რამაც სამჩნევათ შესცვალა მათი ზნე-ხასიათი და დააჩნია თავის ტვიფარი. ზემო ჩამოთვლილ თვისებებს კი, გარდა რაინდულ ელფერისა, ჩვენ ვერ ვმზერთ შოთას პოემაში, რომლის უმთავრეს კილოს შეადგენს სიყვარული და მიჯნურობა; ეს კი სრულებითაც არ ახასიათებს ძველ ქართველებს

მაშ „ვეფხისტყაოსნის“ სიუჟეტი ყოფილა სულ სხვა რამ. მასთან შოთა საიდან დაგვიხატავდა ტიპათ ნესტანდარეჯანს, როცა იგი თვით თამარია?! აგრეთვე მეცნიერებაში უკვე ცნობილია, რომ ყოველივე მოვლენა ბუნებრივი თუ საზოგადოებრივი ემორჩილება ევოლიუციის მტკიცე კანონებს. საუკუნეთა ვითარებაში ხდება ქვეყნათ ამ მოვლენათა სასტიკი ინტეგრაცია და დიფერენციაცია, ე. ი. შეერთება და დაყოფა. ამას ვერ ასცდენია ვერც ერთი აგენტი, ბუნება იგი თუ ადამიანი, ფიზიკური მოვლენა იგი, ფსიხიური თუ სოციალური.

ამ რიგათ პოეზიამაც ანუ უკეთ ბელეტრისტიკამ გაიარა თავის ევოლიუციური ფაზები და ჩამოისხა აურაცხელ ფორმებში. ჯერ გაიარა მან მითიური ციკლი (ეპოქა თეოლოგიური და გმირული, ე. ი. ღმერთთა, ზე-კაცთა და ბუმბერაზთა ხანა). შემდეგ ისტორიული ფაზა, (ეპოქა მეფეთა, დიდებულთა და რაინდთა), ბოლოს კი სოციალური (ე. ი. ეპოქა და ტიპები ზოგად კაცობრიული, ეროვნული და დასური). ეს უკანასკნელი ხანა იწყება 16-17-ტე საუკუნეში, (თუ არ მივიღებთ სახეში ძველ რომსა და ათინას.), ისიც მხოლოდ ევროპაში, რომელიც განვითარდა სამჩნევად და მისმა ისტორიამ მიიღო საზოგადოებრივი ელფერი იტალიის რენესანსით და გერმანიის რეფორმაციით გამონვეული. – ხელოვნება, პოეზია და საერთოთ ყოველი დარგი ლიტერატურისა არის კაცის ან ერის სულის და ცხოვრების სარკე და გამომსახველი. – „გმირული საბერძნეთი ქმნიდა გმირთა ეპოპეას, მეცხრამეტე საუკუნის საფრანგეთი კი ქმნის რომანებს“, ამბობს გიუიო. ამ რიგათ მეთორმეტე საუკუნის რაინდულ საქართველოს შეეძლო შეექმნა მხოლოდ ქებათა ქება და პოემები მეფე-რაინდებზე, ტიპების დახატვა კი შედეგია სოციალური განვითარებისა. დავით-თამარის დროის ფეოდალურ-მონარქიული და სხოლასტიურ-თეოლოგიური ხანა, ეჭვი არაა, ვერ მისცემდა მასალას თუნდ დიდებულ გენიოსსაც, როგორც იყო შოთა, დაეხატა ტიპები, თუმცა, როგორც სჩანს, ეს დიდი პოეტი გათავისუფლებულა სალიტერატურო რუტინისაგან, დასდგომია სულ ახალ ორიგინალურ გზას, შეუქმნია ახალი ფორმა და გაყავს თავის პოემაში ჰუმანიტალური აზრები. ამ რიგად შოთამ ორი საუკუნით დაასწრო დანტეს, პეტრარკას და ბოკაჩოს; ამიტომ თამამათ შეგვიძლია ვუწოდოთ ქართველ პოეტს უუპირველესი ჰუმანისტი. – როგორც შოთა,

თითქმის იმგვარსავე პირობაში იყვენ ელინ-სპარსთა მწერ-
ლებიც, ამიტომ ვერც ჰომირი და ვერც ფირდუსი ვერ
შექმნიდენ ტიპებს; ამათ უნდა ეხატათ მხოლოდ ისტო-
რიული, მითური ან ფანტასტიური პირები. ესპანიის მე-
თექვსმეტე საუკუნის მწერალს სერვანტესს კი შეეძლო
იგი, ე. ი. ტიპების შექმნა, თუმც სერვანტესი ნიჭით და.

გენით დაბლა დგას, ვინემ ჰომირი, შოთა და ფირდუსი.

ჩვენი ცხოვრება და მწერლობა მეცხრამეტე საუკუ-
ნემდი არას დროს არ გასცილებია ისტორიულ ციკლს,
ე. ი. მეფე-რანდთა ხანას. ამიტომ ვერც შოთა და ვერც
სხვა ვერ იზამდენ უმაგალითო ნახტომს და ერთბაშათ
ვერ დაგვიხატავდენ ტიპებს. ამიტომ არ შეგვიძლია და-
ვეთანხმობთ პატივცემულ აკაკის და მივიღოთ მისი ორი-
გინალური აზრი „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ.

VI

ამავე მიზეზით არ შეგვიძლია დავეთანხმობთ არც ილია
ჭავჭავაძეს, რომელიც ეკამათება აკაკის და ბძანებს, რომ
შოთამ თავის პოემაში დაგვიხატა ზოგად კაცობრიობის
ტიპები და არა ერის ან თემისაო; ეს დამცირებაა თვით
პოეტის შემოქმედებითი ნიჭისაო. – ტარიელი, ავთანდი-
ლი, ფრიდონი და სხვანი კაცად კაცნი არიან, ზოგად
ადამიანის ბუნების მიხედვით აგებულნი და სულდგმულ-
ნი... ამაშია მთელი სიდიადე რუსთველის გენიოსობი-
საო“.*)

ფრიად სასურველია ღირსეულათ დავაფასოთ და შე-
ვაქოთ რომელიმე მწერალი და განსაკუთრებით ჩვენი
ეროვნული დიდება შოთა, მაგრამ მით არ უნდა და-
ვგმობთ ჭეშმარიტება. ვიმეორებ, არც საქართველი, არც
მთელი აზია და ევროპა არ იდგენ იმ დროს იმ გვარ გა-
ნვითარებაზე და ისტორიულ წერტილზე, რომ მათ დი-
დებულ მწერალთ შესძლებოდეთ ან საერო, ან მით უმე-
ტეს მსოფლიო ტიპების შექმნა, როგორც შემდეგში ეს
შესძლეს სერვანტესმა, შექსპირმა, გიოტემ, ბაირონმა
და სხვა.

მართალია, ჰომირის, ფირდუსის და შოთას მიერ და-
სახული გმირთა სულსა და ხასიათში ჩვენ ვმზერთ რო-
გორც ეროვნულს, ისე ზოგად კაცობრიულ თვისებებსაც,
მაგრამ ეს არ ამტკიცებს, რომ ამ პოეტებს სახეში ქო-
ნოდეთ საერო ან მსოფლიო ტიპების გამოხატვა. ეს მო-

---

*) იხ. გაზ. „ივერია“ 1887 წ. №№ 75-77.

ვლენა ამტკიცებს მხოლოდ მას, რომ ყოველი ადამიანი, ინდივიდი, ან გვარის, თემის, ერის და კლასის წარმომადგენელი და ტიპი უნინარეს ყოვლისა კაცია და გავს ზოგად ადამიანს, თუმცა იმავე დროს აქვს თავის განსაკუთრებით ინდივიდუალური ფიზიონომია. ამიტომ ყოველი ტიპის ან ყოველი ინდივიდის სიმართლით დახატულ სურათში უნებლიეთ ვმხერთ ეროვნულს და ზოგად კაცობრიულ ხაზებს, მით უმეტეს, როცა მათ ხატავს გენიოსის მადლიანი კალამი.

ამისათვის სრულიადაც არ გვიკვირს, თუ ილია ჭავჭავაძემ ავთანდილ-ტარიელში და ნესტან-თინათინში პოვა ზოგადი კაცის თვისებანი, აკაკიმ კი ეროვნული; ხოლო ვწუხვართ, რომ ამ პათივცემულ ავტორთ იმავე დროს ვერ შეუმჩნევიათ ის, რაც უფრო ნათლათაა დახატული, ესე იგი იმ პირთა ინდივიდუალური სახე და ისტორიული სიმართალე.

ჩვენ კიდევ უფრო შემცდარათ მიგვაჩნია ცნობილ არმენისტის ბ. ნ. მარის აზრი „ვეფხისტყაოსანზე.“ მას უსარგებლია შოთას ტაეპით, რომელიც გულისხმობს:

„ესე ამბავი სპარსული
ქართულად ნათარგმანევი,
ვპოვე და ლექსად გარდავექენ,
საქმე ვქენ საჭოჭმანევი.“

და გამოყავს ის აპრიორული აზრი, თითქო ეს დიდებული ნაწარმოები ქართული გენიისა იყოს უბრალო თარგმანი სპარსულიდან. მასთან ბ. მარი გაიძახის რიხით, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ დედანი სპარსულ ენაზე შაჰ-რიარ-ნამეს სახელით ბრიტანიის მუზეუმში უნდა იყოსო. „რამდენათ შესცვალა დედანი პოეტმა, გაავრცელა ან შეამოკლა, ამაზე სჯა მხოლოდ მაშინ შეგვეძლება, როცა სპარსული დედანი აღმოჩნდება, რის იმედს ჯერ არ ვკარგავ. სპარსულ დედანში თვით ტარიელის და ნესტან-დარეჯანის ამბავი უნდა იყოს, თვით სახელებიც კი.“*)

თუმც ეს თავაზიანი პროფესორი დაგვიპირდა, რომ აღმოვაჩინ თვით დედანსაო, მაგრამ გავიდა აგერ 23 წელი მას აქეთ და არამც თუ აღმოაჩინა იგი, არამედ სა-

ხელიც კი ვერ გვითხრა თუ რომელი ავტორის ნაწარმოებია. ადვილი მისახვედრია, რომ ეს გახლავთ მხოლოდ ბ. მარის ოცნების ნაყოფი. არავითარი დედანი „ვეფხისტყაოსნისა“ არ არსებობს სპარსულ ენაზე, ვინაიდან კიდევ მეჩვიდმეტე საუკუნეში საქართველოს მეფე ვახტანგ მე-VI-ს, სპარსული ენის მშენიერათ მცოდნეს, ბევრი უძებნია სპარსეთში „ვეფხისტყაოსნის“ დედანი, (ესეც იმ ტაეპს შეუყვანია შეცდომაში), მაგრამ ვერ უპოვია. „მთლათ გადვიკითხე, რაც კი რამ იყო სპარსულათ დაწერილი, ამ ამბავს კი ვერსად შევხვდით“, ბძანებს მეფე. მართლაც, თუ რამე მზგავსი ყოფილიყო, ვახტანგი უსათუოთ მოძებნიდა მას.

თუ თარგმანი ან გადმოკეთებული ყოფილიყო „ვეფხისტყაოსანი“ აღმოსავლეთის რომელიმე პოემიდან, მისი დედანი აქამდე უსათუოთ აღმოჩნდებოდა, ვინაიდან დიდებული ნაწარმოები იკარგება ფრიად იშვიათათ, თი თქმის სულ არა. მასთან „ვეფხისტყაოსანი, როგორც სხვა ერის სულის ნაყოფი ისე ღრმათ არას დროს არ ჩანვდებოდა ქართველი ერის გულსა და სულს და არ დაამჩნევდა ასე ღრმა კვალს. დიდებული პოემები: ფირდუსის „შაჰნამე“ და ანვაირ სოილის „ქილილა და დამანა“ ორჯერ უთარგმნიათ ძველათ ქართულათ, მაგრამ მათ არ

---

*) იხ. უერ. „თეატრი“ 1890 წ. № 12.

ქონია მეასედი მნიშვნელობა მისი, რაც ქონდა „ვეფხისტყაოსანს.“ მიზეზი აშკარაა: ესენი ნათარგმნია და სხვა ხალხთა გენიის ნაწარმოები, „ვეფხისტყაოსანი“ კი არის ის ობოლი მარგალიტი, რომელიც შექმნა შოთას გენიის სარდაფმა თვით ქართველი სულის ლტოლვათა ზღვაში. ბ. მარს თავისი აზრი ოდნავ შეუცვლია ამ ბოლო დროს; აი, რას ბძანებს იგი თავის ერთ შრომაში: „თავის ლექსების მხოლოდ მუსიკალური მომხიბლაობის ძალით შოთამ შესძლო მიეცა ეროვნული ქართული სახე ნათარგმნ სპარსულ მოთხრობისათვის და გაეხადა იგი ხალხის კუთვნილებათ.“ შემდეგ განაგრძობს: „როგორც ზოგიერთნი ამტკიცებენ, თუ ამ რომანტიულ პოემაში სურთ პოონ თამარის ქება-დიდება ანუ მეთორმეტე საუკუნის საქართველოს ცხოვრების სრული სურათი, ეს შესაძლოა მხოლოდ მისტიკური ახსნით, რომელიც დამყარებულია ისტორია-ლიტერატურულ ფაქტების სრულ

უარყოფაზე და ხელოვნურათ აღგზნებულ პატრიოტიზმზე.“ აი რას ბძანებს კიდევ იგივე პროფესორი: – „ადვილათ შესაძლოა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ გულ დასმით შესწავლამ დაგვანახოს ამ სპარსულ რომანის გალექსილ თარგმანში ქართულ-ავტორის ნაცნობ ტიპთა და მოვლენათა შეგნებული გამოხატვა თანამედროვეთათვის გასაგებ პოეტურ კილოკავებით. ამ კილოკაურ პოეზიას რამდენობით ვგრძნობთ ახლაც“ და სხ.*)

აი რა გვარ ძალდატანებით და მეცნიერულ მეთოდით სურს ბ. მარს თავისი აზრის დამტკიცება, რომ თითქო შოთას დიდებული პოემა გინდა თუ არა თარგმანიაო! ერთი შევეკითხოთ მას: ნეტა რა უყო ამ პოემის

---

*) Н. Маррь: „Тексты и разыскания по Армяно Грузинской филологии Т. IV. 1902 წ. გვ. 51-56.

სპარსული დედანი, ისე რიხით რომ დაგპირდა ამ 23 წლის წინათ! ნუ თუ აქამდე ვერ იპოვა იგი?! თითქო ბრიტანიის მუზეუმშიაო...

დაბოლოს ბ. მარს იქვე მოყავს „ვეფხისტყაოსნის“ მე 1590-ე ლექსის რუსული თარგმანი, რომელიც არათურთ არ წაავსებს დედანს, და მოწმობს, რომ ბ. მარს ან ვერ გაუგია ის ლექსი ან განგებ დაუმახინჯებია ეს თარგმანი. აი მაგალითიც: შოთა ბძანებს, რომ ესე ამბავი გავლექსეო „ორგულთა მათთა დამწველად, ერთგულთა დამამაგრებლად“-ო. ამას კი ბ. მარი თარგმნის ასე: „Кто (т. е. Давидъ) сжигаетъ вѣроломныхъ и укрѣпляетъ преданныхъ.“(?!)*

მარისებური აზრი წარმოთქვა ამ 22 წლის წინათ ნ. დ-მა! მაგრამ ეს იყო უფრო გულწრფელი და თამამად აღიარა, რომ რუსთველმა თავის პოემის სიუჟეტი და დედა აზრი ისესხა ნიზამის მოთხრობიდან, რომლის სახელია „მიჯნური და ლეილაო.“**) ამით ავტორმა დაამტკიცა, რომ იგი მეტათ სუსტათ გაცნობია როგორც ნიზამის პოემას, ისე „ვეფხისტყაოსანს.“

VII

განვიხილოთ მოკლეთ კიდევ სხვა ავტორების აზრი „ვეფხისტყაოსანზე“ და მივცეთ მათ საერთო პასუხი.

1. პროფ. დ. ჩუბინაშვილი ამბობს, რომ „ეს პოემა

შექმნილია თვით რუსთველის მიერ და მისი მიზანი არის დიდება თამარ მეფისა. ისტორია ტარიელისა არ არსებობს არც ინდოეთში და არც სპარსეთში. თუმც „ვეფხისტყაოსანში“

---

*) იხ. „Тексты и розыскания“... გვ. 56.

**) იხ. ჟურ. „Сѣверный Вѣстникъ“ 1889 წ. №№ 9 და 10.

სანი“ აღმოსავლეთიდან არ არის გადმოღებული, მაგრამ აღმოსავლეთის ნიმუშების მიხედვით კი არის შედგენილიო.“*)

2. მარი ბროსე: „ნათლათ სჩანს, რომ თვით შოთას შეუთხზავს ზღაპარი ესე უფრო თამარ მეფის ქებისათვის და დაუნერია შეთანხმებითა საქართველოს მოთხრობისათა, აზრი ესე გამოცხადების იმ მუხლებით, სადაც ამბობს: „თამარს ვაქებდეთ... მიბრძანეს ქება...“ და სხვა. რუსთველის გმირების ზნეობა, ყოფა-ქცევა, გულოვნობა, ძმური მეგობრობა უთუოდ ქართველ გულს, ზნეობას, ერთი სიტყვით სრულს მათ ხასიათს გამოგვიხატვენ.“*)

3. დიმ. ბაქრაძე: „რაიცა შეეხება „ვეფხისტყაოსანს“ ჩვენი ფიქრით, იმის დედა აზრს ავტორი აფუძნებს თავის დროის საქართველოს ისტორიაზე. ამასთანავე დიდ მზგავსებას გვიჩვენებს შედარებით ენის, ფორმისა და ხასიათისა „ვეფხისტყაოსანში“ და თამარის ბიოგრაფიაში“. შემდეგ ისტორიკოსი ადარებს ერთმანეთს ინდოეთის შვიდ სამეფოს და საქართველოს შვიდ საერისთაოთ დანაწილებულს, ფარსადანის ერთად ერთ ქალს ნესტანს, რომელსაც ზრდის მამიდა დავარ და გიორგის ერთად-ერთ ქალს თამარს, რომელსაც ზრდის მამიდა რუსუდან და პოებს ამათში დიდ მზგავსებას. აგრეთვე ტარიელ და დავით სოსლანი დ. ბაქრაძეს ერთი და იგივე პირი გონია. „დასასრულ, – ამბობს ჩვენი ისტორიკოსი, თუ – „ვეფხისტყაოსანს“ საფუძვლიანათ გავარკვევთ, მაშინ, ეჭვი არა გვაქვს, ბევრს სხვა დასამტკიცებელ საბუთს მოგვცემს იმისას, რომ

---

*) დ. ჩუბინაშვილი: „О грузинской поэмѣ „Вепхистყაოსანი“.

**) იხ მ. ბროსეს მიერ გამოცემული „ვეფხისტყაოსანი.“

ავტორს აზრათ აქვს საქართველოს პოლიტიკური წყობი-

ლება და ყოფა-ცხოვრებალ“*)).

4. გულაკი: იმავე აზრს იმეორებს, რასაც ბაქრაძე და ჩუბინიშვილი. მისი აზრით, თინათინ თამარია და როსტევენი – გიორგი III, არაბეთი კი იგივე საქართველო თავის უსიერი ტყით, ფრიალო კლდეებით, მჩქეფარე მდინარეებით, ირმის და შველის ჯოგით**).

5. ალ. ხახანაშვილის აზრით, ხალხში ნანყვეტ-ნანყვეტათ დარჩენილი ლექსები ავთანდილზე, ტარიელზე და სხვ. შოთას მიერ გარდაქმნილა ლიტერატურულ პოემათ, – „პოეტს შეუტანია კაცის ამამალღებელი და განმასპეტაკებელი გრძნობა სიყვარულისა, – ამბობს პატივცემული პროფესორი, – თავიდან ბოლომდე გაუტარებია ეს აზრი და მით შეუერთებია საერო ლექსების ნანყვეტები. შოთას გაუმშვენებია ხალხური პოემა ფილოსოფიური მოსაზრებით, მეტყველის ენით და პოეტურის აღმაფრენით. შოთა დამღერის საერო ჰანგს, ნაციონალურ ხმას, თავის ნიჭით ამბობს ხალხში დარჩენილ ამბავს და ერსაც იმიტომ მოსწონს და უყვარს შოთა, რომ ამ პოეტმა თვით ხალხის გულიდან ამოიღო შინაარსი თავის პოემისაო“***).

6. ვაჟა-ფშაველა საფუძვლიანათ ეწინააღმდეგება ალ. ხახანაშვილის აზრს და ამბობს, რომ მზგავსება შოთას პოემასა და ხალხურ „ტარიელის ამბის“ შორის საკმაო არ არის, რომ ვთქვათ პირველი შედგენილ იქნა უკა-

---

*) ვახუშტი: „საქართველოს ისტორია“ გვ. 218, შენიშვნა დიმ. ბაქრაძისა.

**) Гулакъ: „О Барсовой кожѣ Руставели“.

***) А. Хахановъ: „Груз. поэтъ XII в. III. Руставелп и его поэма „Барсова кожа“, და გაზ. „ივერია“ 1890 № 15.

ნასკნელის შემწეობითაო. ხალხი ხშირათ ცვლის და ასხვაფერებს სალიტერატურო ნაწარმოებს. ავტორს მოყავს მაგალითი თუ როგორ იცვლება ხევის ბერის პირში სახარების სიტყვები. ვაჟა-ფშაველას სწამს, რომ „ვეფხის ტყაოსანი“ თვით შოთას ნაწარმოებია და ამ ქმნილებაში გამოხატულია პოეტის თანამედროვე ეპოქა, ოქროს საუკუნე, „რომელიც იალბუზივით ქედ მოღერებული სდგას მთელს საქართველოს ისტორიაში“-ო*).

7. პლ. იოსელიანი, ალ. ნანიშვილი და მოსე ჯანაში-

ლი რუსთველის პოემას ხადიან ეროვნულ ნაწარმოებათ და მასში მზერენ საქართველოს ზნე-ჩვეულებას, პოლიტიკურ წყობილებას და ეროვნულ ელემენტის უცხო ელემენტთან ბრძოლას. ამ მხრივ ამათი აზრი ძლიერ წააგავს დ. ბაქრაძის გამოკვლევას. მოსე ჯანაშიელს გაყავს პარალელი ვეფხის ტყაოსანსა და ქართლის ცხოვრებას შორის და ამბობს, რომ ნესტან-დარეჯან თამარია და თარსადან მისი მამა გიორგი III, ტარიელ დავით სოსლანია, თამარის მეორე ქმარი, ხვარაზმშაჰ კი გიორგი რუსიანო, – თამარის პირველი ქმარი; ავთანდილ ამირ-სპარსალარი გამრეკელიაო და სხ. თამარს თავის სურვილის წინააღმდეგ მოგვრიან საქმროდ გიორგი რუსს, რუსეთის მეფის ანდრია ბოგოლიუბსკის შვიდ.ზს. თითქმის ქორწინების მეორე დღესვე მას გაგზავნიან ჯარით ყარსს საომრათ. თამარს და მის მომხრეთ არ სურთ ეს უცხო ელემენტი გიორგი რუსი, ვილაც „ბარბაროზი, სკვითი და ხაკანი“ და განდევნიან მას საქართველოდან. გიორგი რუსი ბრუნდება ბერძნის ჯარით, საქართველო ღელავს, იყოფა ორ დასათ, ხდება ომი და შეტაკება, თამარ და დავით სოსლანი ორჯერ საბოლოოთ ამარცხებენ გიორგი რუსს და შემდეგ ქორწინდებიან. „ასრე იმარჯვებს ნაციონალური

---

*) იხ. გაზ. „ივერია“ 1890 წ. № 39.

მიმართულება თამარის ცხოვრების მოთხრობითაც და „ვეფხის-ტყაოსნითაც“. „ვეფ ამბათ არ ეგების, რომე სპარსნი გაგვიხასდენო“, აი, ჩვენის აზრით, „ვეფხის-ტყაოსნის“ დედა-აზრი, – ბძანებს პატივცემული ისტორიკი, – რომელიც დიდ ხელოვნურათ მოუქარგავს უკვდავ მამულიშვილს და იგავურათ მიტომ გამოუთქვამს ეს აზრი და ინდოეთსა და არაბეთს იმიტომ გადუტანია ეს ამბავი, რომ ნამდვილი სახელების აღნიშვნით, ა) არ გამოაშკარავებულყო ყრმობიდანვე გაჭრით გამიჯნურება ორთავე მნათობთა, რომელთათვის ესრეთი გამოაშკარავება საჩოთიროცა და საწყენიც იქნებოდა, (ნეტა ვიცოდეთ რისთვის?!) და ბ) არ შეურაცხყოფილიყო პიროვნება იმ კაცებისა, რომელთაც დავით სოსლანის გამეფება არა სწადათ და რომელთაც „ქვე უძთ ბუნება კეკლუცთა ზედან ფრენითა“ *) (?).

მეტი არ იქნება მოვიყვანოთ აქ ბ. მურავიოვის აზრიც.

8. მურავიოვი: „შოთა რომ წერდა ვეფხის ტყაოსანს, აღტაცებული იყო ამ მიუწდომელი მფლობელის, (ე. ი. თამარის) სიყვარულით. მისი საასპარეზო შოთამ გადიტანა არაბეთს, რადგან ვერ გაბედა პირდაპირ დაესახელებინა ეს მეფე-კაცნი და ისინი დაგვიხატა მოგონილ სამეფოს მოგონილ მფლობელების სახით. ძლიერი მეფე გიორგი კი, თამარის მამა, დახატა დიდებულ მეფე როსტევეანათ. „ვეფხის ტყაოსანი“ შექმნილია საქართველოს მხურვალე ცის ზეგავლენა-შთაგონებით და რუსთველის გულის სიყვარულით. მე თვითონ ვიხილე ის ადგილები, სადაც შოთას აუკვნესებია თავისი ქნარი, ის ადგილები და პალატ-

---

*) იხ. გაზ. „Кавказъ“, 1884 წ. № 248, „ივერია“, 1890 წ. № 14 და მ. ჯანაშვილი: „შოთა რუსთაველი“ 1896 წ. გვ. 68-93.

ნი დიდებულ დედოფლისა, სადაც თ. ნ. დადიანი მიკითხავდა შოთას პოემას, რომლის ზოგიერთი სახენი თვალწინ წარმომიდგენ მეორე დღეს დ. ხონში საერო დღესასწაულზე“).

VIII.

ზერე მოყვანილი აზრი „ვეფხის ტყაოსანზე“ იყოფა სამ ჯგუფათ:

1. პირველი აზრი ეკუთვნის დ. ჩუბინაშვილს, მ. ბროსეს, ვაჟა-ფშაველას და რაოდენობით მურავიოვს. ეს ავტორები ბძანებენ, რომ „ვეფხის-ტყაოსანი“ ეროვნული პოემაა და იგი დასწერა შოთამ თამარ მეფის და მისი, დროის სადიდებლათაო.
2. მეორე აზრი ალ. ხახანაშვილისაა. იგი ცდილობს დაგვიმტკიცოს, რომ თითქო შოთამ შეკრიბა ხალხში გავრცელებული ლექსები და თქმულებანი ტარიელ-ავთანდილზე და მით შექმნა ეს უკვდავი პოემა.
3. მესამე აზრი კი წარმოსთქვს პირველათ პლ. იოსელიანმა და დიმ. ბაქრაძემ; გაიმეორეს იგი გულაკმა, ნანეიშვილმა და ჯანაშვილმა. ამ უკანასკნელმა შეავსო ეს აზრი. ამ ავტორების გამოკვლევით შოთას პოემის დედა-აზრი არის დაფუძნებული იმ დროის საქართველოს ისტორიაზე. ესენი პოეზიონ დიდ მზგავსებას რუსთველის გმირებსა და გიორგი III-ის ოჯახ შორის და მზერენ

თვით პოემაში საქართველოს პოლიტიკურ წყობილებას, ცხოვრებას და ნაციონალურ ბრძოლას. ამათი აზრით, ტარიელ და დავით სოსლანი ერთი და იგივე პირია.

---

*) Муравьевъ: „Грузія и Армения“ 1848 წ. გვერდო 216-235.

ჩვენ ვერ შევიწყნარებთ პირველსა და მეორე აზრს იო ღრმათ რომ ჩაუკვირდეთ და გავარკვიოთ, ვცნობთ, რომ პოემაში არ ჩანს არც თამარის და მისი დროის დიდება და არც, მით უმეტეს, ხალხური ლეგენდები და თქმუ-ლებანი. პოემაში ვერსად ვმზერთ ჩვენ თამარს ბრწყინვა-ლე მეფეს, იალბუზივით ამალღებულს, საქართველოს მფარველს, კავკასიის ღვთაებას და მუსლიმის რისხვას; ჩვენ ვერ ვმზერთ აქ მის დიდებულ სარდლებს და უძლე-ველ მხედრობას, ვერ ვზერთ მის ზენაარ მგოსანთ და განათლებულ ერს. ერთი სიტყვით, პოემაში არ ჩანს თა-მარ თავის მეფური შარავანდელით. მართალია, თამარი არის გამოყვანილი „ვეფხის ტყაოსანში“, მაგრამ მას აქვს სულ სხვა როლი. თუ თამარი თინათინია, მას აკურთხე-ბენ მეფეთ, იძლევა უხვათ წყალობას, გზავნის თავის მი-ჯნურს ავთანდილს ტარიელის საძებრათ, ფიცავს შენს მეტ კაცს არ წაყვე ცოლათო და ბოლოს მითხოვდება კიდევ. აი რით იფარგლება თამარის როლი. იგი მეტათ ვიწრო და უფერულია .

თუ თამარ ნესტანია, მით უმეტეს, აქ ხომ სულ ვერ უმზერთ თამარს, როგორც დიდებულ მეფეს. აქ ჩვენ წინ მხოლოდ სიყვარულით შეპყრობილი მშვენიერი ქალია, მეფის ასული, მას გაუგებენ ფარულ გრძნობას, სცემენ სასტიკათ, მისცემენ ზანგებს და გადაკარგვენ. შემდეგ მას დაიჭერენ ქაჯები და დაატყვევებენ ციხეში. ეს ნაზი, ცი-ური არსება იტანჯება იქ და სტირის სამ-ოთხ წელს. მოსთქვამს თავის დასჯილ სიყვარულს და დაკარგულ მიჯნურს. ბოლოს გაუღიმებს ბედი, ცნობს მის ამბავს მისი ტარიელი მეგობრების შემწეობით, მოვლენ გმირე-ბი, აიკლებენ ციხეს და განათავისუფლებენ მშვენიერ ნესტანს. აი მთელი მოთხრობა! ნეტა სად ჩანს აქ თამარ მეფის სიდიადე და მისი ბრწყინვალე ეპოქა?!

მით უმეტეს ეს პოემა არ არის არც ხალხური ლე-გენდა, არც სიმბოლო და ალეგორია, რადგან წინასიტ-ყვაობაში ნათლათ ჩანს, რომ თამარის ბძანებით ანუ ნე-

ბართვით არის დანერგილი ეს პოემა და მის გმირებსაც მეტათ ახლო კავშირი აქვთ იმ დროის ისტორიულ პი-რებთან.

შედარებით ბევრათ უფრო საფუძვლიანია და სერი-ოზულათ გამორკვეული მესამე აზრი. ჩანს, ამ აზრის მთქმელნი შესაფერათ ჩაკვირვებიან როგორც პოემის ში-ნაარსს, აგრეთვე გიორგი-თამარის ეპოქას. ხოლო მათ ვერ უპოვიათ პოემის მთავარი ღერძი, ვერ უცვნიათ თუ ვინაა მისი უუმთავრესი გმირი ტარიელ და დაბნეულან. აი, იმ უმთავრეს შეცდომიდან გამომდინარებს შემდეგ მათი ლოგიკური შეცდომანი, აზრების დახლართვა და ბუნდოვანობა.

მართალია შოთას პოემაში ჩანს საქართველოს პო-ლიტიკური წყობილება, არის დიდი მზგავსება გიორგი III-ის ოჯახსა და პოემის გმირებ შორის, მაგრამ ამავე დროს პოემაში ხდება აჯანყება და დინასტიური ბრძო-ლა. ვინ ასტეხა ეს ბრძოლა? პატივცემულმა ავტორებმა ამაზე ნათლათ ვერაფერი გვითხრეს და დაიბნენ. თუ ტა-რიელ დავით სოსლანია, მაშ ვილაა ავთანდილი, რომე-ლიც ირთავს თინათინს, ე. ი. თამარ მეფეს? მ. ჯანაშვი-ლი ბძანებს, რომ ავთანდილ გამრეკელია; საიდან? აბა, როდის შეირთო მან ცოლათ თამარ მეფე?! მასთან ნუ თუ შვილათ აყვანილი და საქართველოს ტახტის მემკვიდ-რე დავით სოსლანი იყო, როგორც პოემაში ტარიელია?! ნუ თუ დავით სოსლანმა მოახდინა აჯანყება საქართვე-ლოში და მოსთხოვა გიორგი მეფეს ტახტი ისე, როგორც ჩაიდინა ტარიელმა?! რატომ არ ჩაუკვირდენ ამ გარემო-ებას უფრო ღრმათ ჩვენი პატივცემული ავტორები?! აგრეთვე თუ ტარიელ დავით სოსლანია, ნეტა რისთვის მოთქვამს რუსთველი ცრემლ შეუშრობლათ თავის საყვა-რელ გმირს?! ნეტა რა ატირებს პოეტს პოემის დანყები-დან ბოლომდი?! თუმცა ტარიელი აღწევს მიზანს, მაგ-რამ შოთა მაინც სულ მუდამ სტირის მას.

გარდა ამისა, თუ ტარიელ დავით სოსლანია, ნეტა რა საჭირო იყო ან ამ პოემის დანერა, ან თამარის ბძა-ნება და მისი შინაური ცხოვრების გამოაშკარავება?! ან რა რიგ დასწავდა შოთა ამ პოემის დანერით დავით-თამარის ორგულთ და დაამაგრებდა მათ ერთგულთ, რო-გორც იგი ამბობს პოემის ბოლოში?! ან რათ უნდა აეშფოთებია ამ პოემას იმ დროის დიდებულნი და მე-ტადრე სამღვდლოება?! ან რათ მოსთქვამს პოეტი თა-

მარს „სისხლისა ცრემლ დანთხეული“?! თუ მართლა თამარს უყვარდა დავითი და სურდა ქმრით, რათ არ მითხოვდა პირველათვე?! ვინ უშლიდა?! რათ მითხოვდა გიორგი რუსს?! თუ კი მეორეთ გათხოვდა დავითზე, თავშივე შეეძლო ჩაედინა ეს საქმე! იმ დროს თამარი იყო მეფე, დედ-მამა არ ყავდა ცოცხალი, ის იყო ქვეყნის ბძანებელი, მასთან მეტათ ბრძენი და გავლენიანი ქალი, ამიტომ ადვილათ შეეძლო მოეყვანა სისრულეში თავის განზრახვა და პირველათვე მითხოვებოდა დავითს. მასთან ძველს მწერლობასა და მათიანეებში არსად ჩანს, რომ დავით სოსლანს სდომებოდეს თამარის შერთვა და ვისმეს წინააღმდეგობა გაეწიოს!

არა, აქ სხვა ამბავია... არც გარეგნობით, არც ხასიათით და არც ისტორიულ სვე-ბედით დავით სოსლანი არ გავს ტარიელს; პირიქით, ის ძლიერ წააგავს ავთანდილს და, ჩვენის აზრით, როგორც ქვემოთ დავამტკიცებთ, შოთას დავით სოსლანი ყავს გამოყვანილი ავთანდილით, რომელიც ირთავს სამი-ოთხი წლის შემდეგ მეფეთინათინს, ე. ი. თამარ მეფეს. მაშ ვინაა ტარიელი? ვინაა ფრიდონ? ერთი და იგივე პირებია ნესტან და თინათინ, როსტევეან და ფარსადან თუ სხვა-და-სხვა? რა არის პოემის დედა-აზრი? აი, ამ საგანს გვსურს შევწიროთ ეს მცირე შრომა.

IX

მაშ რას წარმოადგენს „ვეფხის ტყაოსნის“ დედა-აზრი და სიუჟეტი? საიდანაა აღებული იგი? თარგმანია ეს პოემა თუ თვით-არსი? ყოველივე ამის გასარკვევათ ჩვენ გვაქვს სამი წყარო: პირველი და ყველაზე უფრო სამნიშვნელო არის თვით ეს დიდებული პოემა, რომლის წინასიტყვაობაში და ბოლოში არის გატარებული ფრიად საგულისხმო აზრები; ეს აზრები კი ნათელს ფენენ პოემის დედა-აზრს, სიუჟეტს და გვამხელენ მის საიდუმლოებას. მეორე წყაროა დავით აღმაშენებლის და თამარის დროის მათიანე, „ქართლის ცხოვრება“, სტეფანოზ ორბელიანის და ვახუშტის ისტორია, აგრეთვე სხვა ისტორიული მონოგრაფიები. მესამე კი ზეპირ გადმოცემანი. დავინწყით პირველიდან, ე. ი. განვიხილოთ „ვეფხის ტყაოსანი“.

რას გვეუბნება პოემის წინასიტყვაობა? იგი გვამც-

ნევს, რომ პოეტს დაუწერია ეს ნაწარმოები თამარის და დავით სოსლანის ბძანებით, ანუ უკეთ ნებართვით, რომ ამ პოემის სიუჟეტით გამიჯნურებულა ე. ი. აფრთოვანებულია თვით ავტორი, რომ უმთავრესი გმირი ქალი პოემისა არის თვით თამარი. „მიბრძანეს მათდა საქებრათ თქმა ლექსებისა ტკბილისა“-ო, ამბობს შოთა. პოეტიც აქებს თამარს მოთქმით და საშინელი ცრემლის ღენით:

– „თამარს ვაქებდეთ მეფესა
სისხლისა ცრემლ-დათხეული,
ვსთქვენით ქებანი ვისნიმე
არ ავად გამორჩეული.
მელნად ვიხმარე გიშრის ტბა
და კალმად მინა რხეული,
ვინცა ისმინოს, დაესვას
ლახვარი გულსა ხეული.“

ნეტა რად სტირის, რად მოსთქვამს ასე უცნაურათ პოეტი თამარს? ნეტა რა სჭირდა სატირალი ამ დიდებულ მეფეს, ამ ყველაფრით შემკულ ადამიანს? რად უწუხს ამ რიგათ შოთას გული თამარზე? ვითომ სიყვარულია ესა? ვითომ თავის მიჯნურობა ატირებს მგოსანს? მაგრამ ამის შესახებ კიდევ ვთქვით ზევით: შოთას რომ თამარი ყვარებოდა, ასე აშკარათ და გაბედვით ვერ დამღერდა თავის გრძნობას მეთქი. მასთან ამ ცრემლსა და გოდვას პირად სიყვარულთან არავითარი კავშირი არა აქვს. ეს ცრემლი სულ სხვა ხასიათის ცრემლია. მაშ რა შეემთხვა თამარს ისე უცნაური, რომ ააშფოთა პოეტი?

შოთა აქებს თამარს, მაგრამ რომელ თამარს? ბრწყინვალე მეფე თამარს კი არა, რომელმაც განადიდა მთელი საქართველო, ააყვავა ქვეყანა, მოფინა ერს სიმძლავრე, განათლება და რომლის წინაშე თრთოდენ სპარსეთის შაჰი, ბაღდადის ხალიფა და ანატოლიის სულთნები; შოთამ არ დაგვიხატა ის კოლხიდა-ივერიის მშვენიერი ცისკარი, კავკასიის ღვთაება თამარ, რომლის საქებრათ ააკრთეს ქნარი ჩახრუხამ და შავთელმა; შოთამ არ დაგვიხატა არც თამარის გმირი სარდლები, უძლევი მხედრობა და ქართველის ლაღი სული; არა, პოეტმა დაგვიხატა მხოლოდ ნესტან-დარეჯან, ესე იგი თამარ ბედ-შავი, თამარ ზენარად შეყვარებული, თამარ ტანჯული და ქაჯეთის, ე. ი. ქობულეთის ციხეში დამწყვდეული, თამარ გმობილი და უდანა-

შულოთ გაქირდული. აი როგორი თამარის ქება და მისი პი-
როვნების აღდგენა უბძანეს შოთას!

მაგრამ გარდა თამარისა შოთას სატირაღია და სამ-
გლოვიარო კიდევ მეორე უმთავრესი გმირი, რომელიც
არის თვით სული და გული პოემისა და რომლის სახელს
ატარებს ეს უკვდავი ნაწარმოები. ეს გმირია ტარიელი.
ამის მწარე ხვედრი კიდევ უფრო უკლავს გულს ჩვენს
პოეტს:

მო დავსხდეთ ტარიელისთვის,
ცრემლი გვდის შეუშრობელი,
მისებრი მართ დაბადებით
ვინცა ყოფილა შობილი,
დავჯე რუსთველმან, გავლექსე,
მისთვის გულ-ლახვარ სობილი,
აქამდის ამბათ ნათქვამი.
ან მარგალიტი წყობილი“.

შოთა მოსთქვამს შეუშრობელი ცრემლით თავის
საყვარელ გმირს; მისთვის გულ-ლახვარ სობილია იგი,
და აჰა ლექსავს მას, რაც მომხდარა და თქმულა მასზე
ამბათ. ნეტა ვინაა ეს ტარიელ, ისტორიული პირია იგი
თუ პოეტის ფანტაზია? ნამდვილი სახელია ეს თუ მოგო-
ნილი? ჯერ ეს ჩვენთვის საიდუმლოა. თვით პოემა ამა-
ზე არას გვეუბნება. აქ მხოლოდ ვტყობილობთ, რომ
ტარიელი მეფის შვილია და ნათესავი ნესტანისა, ე. ი.
თამარის, რომელიც შეუყვარდა მას; ტარიელ ამირბარია,
მხნე მეომარი, მშვენიერი თვალტანადი და რაინდული
ყოფა-ქცევის ჭაბუკი, მასთან ნესტანის, ე. ი. თამარის
მამის მეგვარე, შვილობილი და ტახტის მემკვიდრე. ვიცით,
რომ ამ ახალგაზდამ მოკლა ნესტანის საქმრო, აუჯანყდა
თავის გამზდელ მეფეს, გამაგრდა ციხეში და მოინდომა
გამეფება. შემდეგ მას ვმზერთ დიდხანს ველად გავარდ-
ნილს, სადაც იგი ეძებს დაკარგულ სატრფოს, ვმზერთ
და თითქმის ვგრძნობთ მის მწარე ცრემლებს და ტანჯვა-
მწუხარებას. მაგრამ ღმერთმა არ გასწირა იგი, ამოუჩნდა
ორი თავდადებული მეგობარი; ისინი ტყობილობენ იმის
სატრფოს ბინას, მიდიან ტარიელთან ერთათ ქაჯეთს,
იკლებენ ციხეს და ათავისუფლებენ ნესტანს.

ეს თავის გმირი, ეს ტარიელი ყველაზე უფრო შეყ-
ვარებია შოთას; იგი არ ზოგავს თავის ზენაარ ჩანგის

სიმებს, გრძნობას, მხატვრობას და გენიოსურ ნიჭს, რომ რაც შეიძლება ნათლათ, მწვანეთ და ბნელი ფერადით დაგვისურათოს ამ ველად გავარდნილი მიჯნურის სულის კვეთება და წამებანი. პოეტის გულის სიმები სტირიან ამ უბედურ მიჯნურთან ერთათ და გვატირებენ მკითხველს. აი, ეს ორი შეყვარებული გმირია პოეტის აღმატრენის მიზეზი და სამიჯნურო საგანი! ამ ორ შეყვარებულს შეტრფის და გოდებს იგი, მათთვის ხელობს და ტირის მწარეთ მგოსანი.

X.

ნესტან იზრდება თავის მამიდა დავართან ისე, როგორც თამარი მამიდა რუსუდანთან. მისი მამა ფარსადან მეფეა შვიდი სამეფოსა, ისე როგორც თამარის მამა გიორგი III; ტარიელ უფროსია ნესტანზე; ისინი ბავშობითვე იზრდებიან ერთად; შემდეგ კი შვიდი წლიდან ნესტანს აძლევენ მამიდა დავარს ასაზრდელათ. ასაკში მოსული ნესტან და ტარიელ ნახვენ ერთმანეთს და წამსვე ტრფილებს ცეცხლი მოედება ორივეს. მათ შეუყვარდებათ ერთმანეთი. აქ პოეტი არ ზოგავს თავს, რომ დაგვიხატოს ამ ზენაარი გრძნობის ძალა და სიდიადე. ის აქ იჩენს შეუდარებელ ფსიხოლოგიურ ნიჭს და შემქნელ ძალას. პოეტს სურს დიდებულათ დახატოს თავის გმირები, მათი სიყვარული და მეგობრობა, ამიტომ ვალობს იგი:

„ან ენა მინდა გამოთქმად,
გული და ხელოვანება,
ძალი მომეც და შეწევნა
შენგნით მაქვს, მივცე გონება,
მით შევეწივნეთ ტარიელს
ტურფადცა უნდა ხსენება,
მათ სამთა გმირთა მნათობთა
სჭირთ ერთმანეთის მონება“.

და მართლაც იშვიათი ხელოვნებით ასურათებს იგი თავის გმირებს. მიუხედავად ამისა, შოთა არ სჯერდება ამ დასურათებას და თავის წინასიტყვაობაში იგი გამოდის დამცველის როლში. აქ იგი ხდება ნესტანის, ე. ი. თამარის და ტარიელის ვეჭილათ. იგი შიშობს, ვაი თუ ვერ გაიგონ თუ რაა ნამდვილი მიჯნურობა და ღვთაებრივი

სიყვარულით, ვაი თუ ვერ სცნონ ეს დიდი გრძნობა,
ვაი თუ ჩირქი მოსცხონ ამ ორ შეყვარებულ გმირს და
მონათლონ არა საკადრისი სახელით, ამიტომ წინასიტ-
ყვაობაში ახლად მართავს იგი ჩანგს და დამღერის მხნეთ:

– „მიჯნურობა სხვა რამეა,
არ სიძვისა დასადარი“ და სხ.

ამის შემდეგ რუსთველი იხსენიებს თამარს, „ვის
მორჩილებს ჯარი სპათა“, და ამჟღავნებს თავის დაუძლე-
ურობას ამ მიჯნურთათვის; მაგრამ, თითქო გაახსენდა რა-
ღაცო, უეცრივ შეჩერდება. პოეტი თითქო შფოთავს და
წუხს, არ მიმიხვდენ ამ საიღუმლოსაო, ამიტომ სცდი-
ლობს გადაათაროს მას ფარდა და დაუმალოს მკითხველის
ცნობის-მოყვარეობას; ამ მიზნით უღერს შოთას ჩანგი:

– „ესე ამბავი სპარსული
ქართულად ნათარგმანები,
ვით მარგალიტი ობოლი
ხელის-ხელ საგოგმანები,
ვპოვე და ლექსად გარდავთქვი,
საქმე ვქენ საჭოჭმანები“.

აქედან ჩანს, რომ თითქო პოეტს ეს ამბავი ენახოს
სპარსულიდან ქართულად ნათარგმნი და ლექსად გადე-
ლოს. მაგრამ ეს მხოლოდ მეტათ ჭვირვალე ნიღაბია.
ამით იგი ვერავის შეაყვანდა და მართლაც არც არავინ
დაუჯერა, როგორც ვცნობთ შემდეგ. მასთან ამ ტა-
ეპით ჩანს, რომ შოთას ჯერ მთელი პოემა დაუნერია და
მერე წინასიტყვაობა. ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს. მარ-
თლაც თუ პოემა უბრალო თარგმანია, მაშინ რაღათ იყო
საჭირო წინასიტყვაობა, ან რა რიგათ იქნებოდა იგი თა-
მარისთვის დანერვილი? და თუ ეს პოემა თვითარსია,
შიგაც ნამდვილი ფაქტია ანერვილი, მაშინ წინასიტყვა-
ობას აქვს თავის არსებობის საბუთი. მთელი პოემის და
წინასიტყვაობის სულიდან კი ვამჩნევთ, რომ თამარს გა-
მეფებამდი შემთხვევია რაღაც საოცარი ამბავი; მას ზენა-
რათ შეყვარებია ვიღაც გამოჩენილი კაცი, თავის ნათესავი,
ამასთანავე მამა მისის ნაშვილვე და ტახტის მემკვიდრე. ესე-
ნი დაუშორებიათ ერთმანეთისთვის და თამარი გაუთხოვებიათ
ჯერ გიორგი რუსზე და შემდეგ დავით სოსლანზე. ამ პირ-

ველ სიყვარულს ძლიერ აუშფოთებია ყველანი, ვერ გაუგიათ იგი, შექმნილა მითქმა-მოთქმა, გაუხარებია ორგულნი და დაუჩაგრია ერთგულობს, თვით თამარ-დავითისთვის კი მოუცხია საშინელი ჩირქი. ამას ჩვენ ვტყობილობთ პოემის ბოლო ლექსიდან:

– „ქართველთა ღვთისა დავითის
ვის მზე მსახურებს სარებლად,
ესე ამბავი გავლექსე
მე მათად საკამათებლად,
ვინ არის აღმოსავლეთით
დასავლეთ ზართა მარებლად,
ორგულთა მათთა დამწველად
ერთგულთა დასამაგრებლად“.
დავითის ქნარი ვითა ვსთქვენ
სიჩაღხე, სიხაფეთანი,
ესე ამბავი უცხონი,
უცხოთა ხელმწიფეთანი,
პირველ ზნენი და საქმენი,
ქებანი მათ მეფეთანი,
ვპოვე და ლექსად გარდავსთქვენ,
ამითა ვილაყფეთანი“ *).

აქედან ჩანს, რომ ამ პოემის დანერის დროს თამარი ყოფილა გათხოვილი მეორე ქმარზე, ე. ი. დავითზე, რომელიც იყო ბაგრატიონთ გვარის, ოსთა მთავრის შვილი და რუსუდანის გაზდილი.

როგორც ზეით ვთქვით, ამ პოემაში მოყვანილ ამბავს, ე. ი. ნამდვილ ფაქტს მეტათ უმოქმედნია და აუხმაურებია ყველანი, ამიტომ შოთას თამარის და დავითის

---

*) ხაზ-გასმული ჩვენია.

ავტორი.

ბძანებით ანუ ნებართვით დაუწერია ეს პოემა იმ მიზნით, რომ დაეხატა ყველასთვის სულ სხვა სურათი, აღეძრა დავით-თამარზე ახალი კამათი და მით დაეწვა მათი ორგულნი და გაემხნევებია ერთგულნი. ამავე დროს შოთა კვლავ მიმართავს თავის პირვანდელ ხრიკს, კვლავ აფარებს სალაფარდას და გაიძახის: თუმც ეს უცხო მეფეების ამბავია, ვპოვე და გავლექსეო, მაგრამ მაინც ამიტყდენ ამბზე და სალაყბოდ გავხდითო. აქედან კიდევ ამკარათ

ჩანს, რომ უბრალო თარგმანი და უცხო მეფეთა ამბის გალექსვა, ვგონებ, არავის გააცხარებდა და ააშფოთებდა, აქ რომ სხვა რამე არ ყოფილიყო. მასთან სპარსულიდან თარგმანით პოეტი ვერ დასწვავდა დავით-თამარის ორგულთ და ვერ გაამხნევებდა ერთგულთ. რაც შეეხება შოთას სიყვარულს თამარისადმი, ეს კიდევ უფრო ნაკლებს ჩანს ამ სტრიქონებს შემდეგ. თავის პირად სიყვარულის გალობით იგი კიდევ უფრო ნაკლებს დასწვავდა თამარის ორგულთ და ნაკლებს გაახარებდა მის ერთგულთ. რაც შეეხება რუსთველის მიჯნურობას, ანუ უკეთ მის გულის გამიჯნურობას, რასაც იგი იხსენიებს წინასიტყვაობაში, ვიტყვით, რომ პოეტს სულ სხვა რიგათ ესმის თავის ტრფობა და მიჯნურობა. ეს მიჯნურობაა მისი მერანი, მისი პოეტური აღმაფრენა და არა ქალის სიყვარული და „კეკლუცთა ზედან ფრენა“. აი როგორ ახასიათებს მგოსანი თავის მიჯნურობას:

– „ვთქვა მიჯნურობა პირველი
და ტომი გვართა ზენათა,
ძნელად სათქმელი, საჭირო
გამოსაგები ენათა;
იგია საქმე საზეო,
მომცემი აღმაფრენათა.
– მიჯნურნი შმაგსა გვიქიან
არაბულითა ენითა,
მით რომე შმაგობს მისისა
ვერ მიხდომისა წყენითა;
ზოგთა აქვს საღთო სიახლე,
დამწერების აღმაფრენითა,
კვლავ ზოგთა ქვე-უც ბუნება
კეკლუცთა ზედან ფრენითა“.

XI.

ახლა ვიკითხოთ, ვინაა ეს ტარიელი? ვინ არიან ნესტან, თინათინ, ავთანდილ, ფრიდონ, როსტევან და ფარსადან, ეს უმთავრესი გმირნი პოემისა? ვინ არის ეს სვიანი მეფე მაღალი, უხვი და ლაშქარ მრავალი ყმიანი როსტევან, რომელსაც ერთი ქალის მეტი არავინა ყავს, თავის სიცოცხლეშივე ადგამს გვირგვინს და აკურთხებს მეფეთ? ეჭვი არაა, ეს უნდა იყოს გიორგი III თამარის

მამა, რომელიც ხასიათით მეტათ წააგავს როსტევეანს და რომელმაც თვით დაადგა გვირგვინი და აკურთხა მეფეთ თავის ერთათ ერთი ქალი მშვენიერი თამარი.

ვინაა ნეტა როსტევეანის ქალი თინათინ? მან მზესაც კი გადააჭარბა სიმშვენიერით. ეჭვი არაა, ეს არის თვით თამარი, რომელიც მამის სიცოცხლეშივე ავიდა სამეფო ტახტზე.

ვინაა ნეტა ფარსადან შვილთა სამეფოს მფლობელი, მეფე „უხვი, მდიდარი, უკადრი, ტანად ლომი და პირად მზე, ომად მძლე, რაზმთა მწყობელი“, რომელსაც ერთი ქალის მეტი არა ყავს შვილი? ეს გახლავს შვილი სამეფოს უფროსი საქართველოს მეფე იგივე გიორგი III, მისი ერთათ-ერთი ქალიც თამარია, იგივე ნესტან-დარეჯანი „მგზავსი მთვარისა, მზისაგან შვენებით არ შეფერობილი“.

მაშ როსტევეან მეფე და ფარსადან ერთი და იგივე პირი ყოფილა, ე. ი. გიორგი მეფე; ნესტან და თინათინ ერთი და იგივე ყოფილან, ე. ი. თამარი. რათ დასჭირდა შოთას ამ ორი ორადის გამოყვანა და დასურათება? ეს ჯერ ჩვენთვის საიდუმლოა. ამას ვცნობთ ქვემოთ.

ვინაა ავთანდილი, ეს „საროსა მჯობი ნაზარდი, მგზავსი მზისა და მთვარისა“, ეს მეფის კარზე აზრდილი სპასპეტი, რომელსაც როსტევეან კანონიერათ მიათხოვეს თავის თინათინს? ეს არის გიორგი მესამის კარზე აზრდილი ოსთა მთავრის შვილი ტანადი და მშვენიერი დავით სოსლანი, თამარის მეორე ქმარი.

ვინაა ფრიდონ მეფე? ვინაა ნეტა ეს „ედემს ზრდილი“ შავბედიანი ტარიელი, ეს ფარსადანის, ე. ი. გიორგი მეფის მეგვარე და ნათესავი, რომელიც „მზეს ისე ჯობდა შვენებით, ვით ბინდსა ჟამი დილისა“; ვინაა ეს შოთას უუსაყვარელესი გმირი, ეს ნესტანის, ე. ი. თამარის შმაგი მიჯნური, ვინაა ეს ტარიელ, რომელზედაც ფარსადან მეფე ამბობს: „ავდგები და შვილათ გავზდი, თვით ჩემივე გვარი არსა“, და რომელიც შემდეგში აუჯანყდება ფარსადანს, გამაგრდება ციხეში და მოინდომებს მეფობას? ეს ორი გმირი ჩვენთვის უცნობია; შოთას სასტიკათ მალავს მათ ვინაობას, მაგრამ თამარის დროის ქართველობა ძლიერ კარგათ იცნობდა ამ ორ გმირს, ფრიდონს და ტარიელს. ტარიელის მოქმედებამ ააშფოთა იმ დროის მთელი საქართველო და გამოიწვია დიდი კამათი და ლაპარაკი. მისმა რომანმა დაჩაგრა თამარ-დავითის ერთგულნი და გაახარა ორგულნი. ამ უბედურათ

ჩაველილმა რომანმა საშინლათ ააღელვა შოთა და თამარ-
დავითის ორგულთა დამწველათ და ერთგულთა დასამაგრებლათ
ააკრთო ჩანგზე ციური სიმი და დაჟღერა ზევსური სიყვა-
რულისა.

ტარიელის ვინაობას ვერ ვტყობილობთ „ვეფხისტყა-
ოსნით“; არ ვიცი, თუ რომელი ისტორიული პირია
იგი, ან რა არის მისი ნამდვილი სახელი. ის არაა დავით
სოსლანი; ავთანდილ და ტარიელ არაა ერთი და იგივე პირი,
ორადი. ამ ორ ადამიანს სულ სხვა-და-სხვა როლი და სუ-
ლიერი ფიზიონომია აქვს; ისინი არ გვანან ერთმანეთს,
როგორც როსტევეან ფარსადანს, ან თინათინ ნესტანს.
ხოლო არის ერთი უცნაური მზგავსება მათ შორის: ორ-
თავეს უყვართ თამარი, ანუ უკეთ, ერთს უყვარს თამარ
ნორჩი, მეფეთ კურთხევამდი, ე. ი. თამარ-ნესტანი, უყ-
ვარს ღიალი გრძნობით და გატაცებით, მეორეს კი უყვარს
დინჯათ და მოთმენით თამარ გვირგვინოსანი, მეფე
ბრწყინვალე, ენა მზიანი, თამარ-თინათინ, რომლის ქმრა-
თაც გახდება იგი.

მაშ თამარს სხვა-და-სხვა დროს ყოლია ორი მიჯნუ-
რი და ქონია ორი რომანი. პირველი ძლიერი, მწვავე
და ჭეშმარიტი სიყვარული თავის ნათესავთან, ტახტის მემ-
კვიდრე შვენიერ ტარიელთან, მეორე კი შემდეგში უფრო
დინჯი და მოსაზრებელი სიყვარული სასახლის კარზედ
აზდილ ავთანდილ-დავითთან, რომელსაც მითხოვდება იგი
მეორეთ. შეიძლება ეს მეორე არც იყო სიყვარული, არა-
მედ მითხოვდა მას როგორც საზოგადოთ თხოვდება ქალი,
რომ ქმარ-შვილი ყავდეს. შეიძლება თამარ იძულებით
გათხოვდა კიდევ, რომ მემკვიდრე გასჩენოდა. ამის სა-
ბუთიყ გვაქვს.

თუ ეს აგრეა, მაშ, ეჭვი არცაა, ეს ამბავი, ეს
ამგვარი წარსული დასცემდა თამარს დიდიბულთა და
ხალხის თვალში, ააშფოთებდა გიორგი-ფარსადანს და
მთელ სამღვდელეობას, საშინელ ჩირქს მოსცხებდა თა-
მარს და დავით სოსლანს, დაჩაგრავდა მათ ერთგულთ და
გაახარებდა ორგულთ; მართლაც ვინ შეიგნებდა იმ დროს
ნამდვილი სიყვარულის ძალას?! ვინ გაამართლებდა თა-
მარს?! ამისათვის საჭირო იყო სწორეთ ისეთი გენიოსი,
როგორიც შოთა! საჭირო იყო ისეთი ძლიერი ჟღერა,
როგორიც შეეძლო მხოლოდ რუსთველის ქნარს. კიდევ
თავის სახელის აღსადგენათ უბძანა თამარმა შოთას ექო
და აემალლებია იგი ლექსებით; კიდევ ამიტომ გამოდის

შოთა თავის წინასიტყვაობაში ტარიელ-ნესტანის, ე. ი. თამარის და იმ უცნობი პირის მიჯნურობის, ე. ი. ზენაარ სიყვარულის შესანიშნავ მოსარჩლეთ, დამცველათ და ასამალლებლათ; კიდევ ამიტომ ამეგობრებს ავთანდილ-ტარიელს, ე. ი. დავითს და იმ უცნობ პირს; ამიტომ გაიძახის შოთა თავის პოემის ბოლოში: ესე ამბავი გავლექსე თამარ-დავითის ორგულთა დამწველათ და ერთგულთა დასამაგრებლადო. მაგრამ ამ მოქმედებით მას ჩაუდენია საქმე სალაყბო და საჭოჭმანები, ე. ი. აუტეხია და აულაპარაკებია მთელი ქვეყანა, თუმცა იმავე დროს თავის გმირებისთვის გამოუცვლია ბინა, სახელი, მოუგონებია სპარსულიდან ვთარგმნეო და მთელი სიყვარულის დრამა აუნცვია და მოუქარგავს სულ სხვა ქარგზე.

XII.

ტარიელისა და ფრიდონის შესახებ „ვეფხისტყაოსანი“ ბევრს ვერას გვეუბნება; ნაცვლით დაგვრჩენია კიდევ ორი წყარო, რითაც შესაძლოა ვცნოთ ამ ორი გმირის ვინაობა. ეს ორი წყაროა: საქართველოს ისტორია და ზეპირ-თქმულება.

ავიღოთ „ქართლის ცხოვრება“ და ნავიკითხოთ რას ვგებულობთ შიგ? ეს ძველი მათიანე გვამხელს, რომ დავით აღმაშენებლის შვილს დიმიტრი მეფეს ყოლია ორი ვაჟი: დავით და გიორგი. დიმიტრი მოხუცობის დროს შესულა ბერათ, ტახტზე კი ასულა ძე მისი დავით. ამას ვგონებ, უმეფნია ექვს თვეს და გარდაცვლილა. გამეფებულა მეორე ძმა, ე. ი. გიორგი, რომელმაც, „ქართლის ცხოვრების“ თქმით, „იბყრნა მეფობისა შარავანდედი, შვიდ სამეფოთ განწესებული“.

ტახტის ნამდვილი მემკვიდრე კი ყოფილა დავითის ნორჩი ძე დიმიტრი ანუ დემნა. მოვიდა თუ არა ასაკში, დემნამ მიიმხრო მრავალი დიდებულნი, მეტადრე ორბელიანები, და მოინდომა გამეფება, რის გამო მოახდინა აჯანყება და გამაგრდა ლორის ციხეში. აი, რას მოგვითხრობს ამის შესახებ „ქართლის ცხოვრება“:

– „ამას ესე ვითარსა სრულყოფასა და საწუთოთა გემოთა შინა ქცევასა მიიწიფა ძმის წული მისი (ე. ი. გიორგი მეფის) დიმიტრი (ე. ი. დემნა), შვილი ძმისა მისისა უხუცესისა და განსწავლული ზნე კეთილობითა, მზგავსი, სახლის შვილობისა მათისა, გარნა რომელი ცუდ იქმის მათ

ყოველითა სიკეთითა და სწავლულობათა, სახე კეთილობათა და ჭაბუკობათა იგი იქმნა მკვლელ და გამამწარებელ უამთა. ცხოვრებისა მისისათა, უშიშობა ღვთისა და გარდამავლობა სჯულისა ქრისტეს მცნებათა... (დაუკვირდით კარგათ ამ სიტყვებს), შევიდა ეშმაკი გულსა და გონებასა მისსა და მის მიერ შერისხდა ღმერთი ობოლთა და ყოველთა ტომთა და მიმდგომთა მათთა: სამცხელთა ერეთთა, კახთა და სადაცა ვინ ნათესავი და ნატამალი მოსმენარ მათდა იყო. იქმნა განდგომანი, ბრძოლანი, კვლანი, სისხლნი და რბევანი... არა წარემართა ძესა მამისა წინააღმდეგისასა და თვით ამასა წინააღმდეგსა და განდგომილსა მეფისა ღვთის მოყვარისასა და მიეცა ძლევა გიორგისავე მძლეთა მძლესა“ *).

---

*) იხ. „ქართლის ცხოვრება“ გამოცემული ბროსესს მიერ, ნაწილი პირველი გვ. 272-273.

ქართლის ცხოვრებაშივე ვკითხულობთ, რომ დიმიტრი თავის დასით გამაგრებულა ლორის ციხეში. სხვათა შორის, მისი მომხრე ყოფილა შოთა ართავაჩოს ძე, რომელიც შეუპყრიათ ჰერეთში შეტაკების დროს. ვინ იყო ეს შოთა, რომლის სახელი შეირჩინა მათიანემ? ეჭვი არაა იგი უნდა ყოფილიყო ვინმე გამოჩენილი პირი, ჩვენ კი სხვა არვინ ვიცით გარდა შოთა რუსთველისა სამეცხეთიდან; სამცხე ანუ სამეცხეთო, როგორც ზევით ვნახეთ, მიემხრო დემნას.

როგორ „ქართლის ცხოვრება“ გადმოგვცემს, მრავალი დიდებულნი განდგომიან დემნას ლორის ციხეში და მისულან გიორგისთან, ზოგიც გადმოუყვანიათ მოტყუებით. თვით შევიწროებულ დემნას მოუბამს საბელი და მოუთხოვნია ბიძისთვის შენდობა. რა მოუვიდა შემდეგ ამ ჭაბუკს „ქართლის ცხოვრება“ არას გვეუბნება. საზოგადოთ ეს მათიანე ფარავს ბევრს საიდუმლო და სახეუკვარ რამეებს დიმიტრის, მამა მისის და ბიძა გიორგი III-ს შესახებ, ფარავს, ალბათ, სულ სხვა მოსაზრებით. ამიტომ ბევრათ უფრო ვრცლათ დემნაზე და მის მამა-ბიძაზე ვგებულობთ ვახუშტის, ვართან დიდის და განსაკუთრებით სტეფანოზ ორბელიანის ისტორიიდან, აგრეთვე სხვა მონოგრაფიებიდანაც.

„ქართლის ცხოვრება“ ამბობს შემდეგს გიორგის გამარჯვებაზე: „ურჩთა და მტერთა თვისთა არა მიაგო მისაგებელი მათისა, არამედ შენდობით და წყალობით

სწვრთნა და რომელიმე ექსორია ჰყენა უცხოთა ქვეყანათა“ (იხ. გვ. 273-74). სულ წინააღმდეგი აზრის არიან სხვა ისტორიკოსნი და გადმოგვცემენ საშინელ ამბებს გიორგი III-ის სიმკაცრისას თავის ძმისწულის და ორბელიანების მიმართ. ნეტა რათ მაღავეს და ასხვაფერებს ამ საზიზღარ ფაქტებს „ქართლის ცხოვრება“? რათ უდგება გიორგი მეფეს და რათ კიცხავს ისე სასტიკათ ტახტის კანონიერ მემკვიდრე დემნას?! რა არის ამის მიზეზი? აჯანყება და ტახტის კანონიერი მოთხოვნა? არა ვგონებ. აქ სხვა რაღაც ამბებია.

XIII.

ვახუშტის ისტორიის განმარტებაში დ. ბაქრაძე შენიშნავს დავით მესამის მამის დიმიტრის შესახებ:

– „ცხადია, რომ რაღაც შფოთი და არეულობა ყოფილა იმ დროს მემკვიდრეობის გამო. მომავალი საუკუნოების მათიანე ამ შემთხვევაზე გვიამბობს შემდეგს: ფარსადან გორგიჯანიძე ამტკიცებს, ვითომც დავით იყო უმცროსი შვილი დიმიტრი I-სა და რომ უპირატესობა მიეღო თავის უფროს ძმაზე გიორგიზე და მეფობა ხელში ეგდო, აჯანყდა და ამოსწყვიტა ანუ მოაწამლვინა ზოგიერთი სასახლის ხელისუფალნი და თავისი განძრახვა მცირეს ხნით სისრულეში მოიყვანაო. ეს შესაძლებელი საქმეა და ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ დავით III-ს ექვსი თვის მეტი არ უმეფენია.“*)

აი რას მოგვითხრობს მ. ბროსსე თავის ისტორიაში:

– „დავით მესამემ ცოტა ხანს იმეფა; ზოგი ამბობს ორი თვეო, ზოგიც ექვსი თვეო და ზოგიც ორი წელიწადიო. დავითის შემდეგ სამეფო ტახტი დარჩა მცირეწლოვან იმის შვილს დემნას, ე. ი. დიმიტრის, ხოლო სამეფო საქმეებს განაგებდა დავითის ძმა გიორგი, რომელსაც მინდობილი ქონდა რეგენტობა იმ პირობით, რომ დემნა, როგორც კი სრული წლოვანი შეიქნებოდა, ბიძას დაეჭინა ტახტზე, ამას მოგვითხრობს სტეფანოზ ორბელიანი.**).

*) ვახუშტი: „საქართველოს ისტორია“. გვ. 189.

**) მარი ბროსსე „საქართველ. ისტორია“, ნაწილი I. გვ. 157.

მაგრამ ყველაზე უფრო საგულისხმოა თვით სტეფანოზ ორბელიანის ცნობა ამ ამბის შესახებ; აი რას ამ-

ბოზს იგი:

– „დიმიტრი მოკვდა და ტახტზე ავიდა შვილი მისი დავით, კაცი მხნე და მეცნიერი, რომელიც მოკვდა ორი წლის შემდეგ. როცა მიიწურა სიცოცხლე დავითისა, მან იხმო კათალიკოსი და პირველი დიდებულნი, აგრეთვე ძმა თვისი გიორგი და შვილი დემნა. დაიდვა გვერდით ჯვარი და სახარება და დაიწყო: „საქართველოს დიდებულნი, თქვენ უწყით თუ რა რიგ იღვანა თქვენთვის მამაჩემმა, მან აღადგინა ეს სამეფო და სიკვდილის დროს მან გადმომცა თავისი სამეფო დიდის ზემოთ და მწერლობითი საბუთით. მე კი ახლა ვუახლოვდები აღსასრულს. ჩემს ძმა გიორგის არა აქვს არავითარი უფლება განაცხადოს რაიმე სურვილი სამეფო გვირგვინზე, რომელიც გადმომცა ჩემმა მამამ, მე კი ვაძლევ მას ჩემს შვილს დემნას თქვენის თანადასწრებით. და შენ, ძმაო გიორგი, დაიკავე ჩემი ალაგი, ბრძანებლობდე მხედრობას მანამდე, სანამ ჩემი შვილი მოვა ასაკში.“ ამის შემდეგ იხმო ივანე ორბელიანი (სპასალარი), ჩააბარა მას თავისი შვილი (დემნა) და დაათვისა როგორც იგი, ისე ყველა სხვა დიდებულნი, რომ არ უღალატებენ მის შვილს და აკურთხებენ მეფეთ, როცა გაიზდებოდა. ცოტა ხანს შემდეგ დავით გარდაიცვალა და დაიმარხა გელათში მამის გვერდით. ერთი თვის შემდეგ გიორგიმ მიიწვია ივანე ორბელიანი, დიდებულნი და ბრძანა: ჩემს ძმის წულს არ წავართმევ მეფობას და თანახმათ ჩემი ძმის ანდერძისა, ავიყვან მას სამეფო ტახტზედო.“*) შემდეგ სტეფანოზისაგან ვგებულობთ, რომ გიორგი კურთხეულა მეფეთ და უმეფნია დიდხანს, (ე. ი. 21 წელი). როცა დემ-

---

*) Stéphanos Orbélian: „Histoire de la Siounie“ გვ. 216-217. ხაზგასმული ჩვენია. ავტორი.

ნა შექმნილა სრული წლოვანი, გიორგი მეფეს არ შეუსრულებია თავისი ფიცის და ნება-ყოფლობით არ დაუთმია ტახტი კანონიერ მემკვიდრისათვის. მეფე ამ დროს ყოფილა აგარათ. სწორეთ ამ ხანებში მისულან ივანე ორბელიანთან საქართველოს დიდებულნი დემნათურთ და უთქვამთ: – „ივანე, გაიხსენე შენი ფიცის და დაპირება, რომელიც მიეცი მეფე დავითს. მომწითდა დრო დემნას მეფეთ კურთხევისა. გიორგი სახატეშია ცოტა ხალხით; ჩვენ კი ყველანი მზათა ვართ“. – „ღმერთმა დაგვიფაროს მოვკლათ იგი, ვინც კურთხეულა მეფედ, მაგრამ რომ შე-

ვასრულოთ ფიცი და დავსვათ ტახტზე დემნა, საჭიროა დავიჭიროთ გიორგი და ვაიძულოთ მას, რომ შეასრულოს თავისი ზენაარი ფიცი და წერილობითი პირობა შესახებ თავის ძმის წულის დამორჩილებისა. მერე გავუშვათ და მივცეთ საცხოვრებლათ მამის მიერ დატოვებული სამკვიდრო მამული“. ყველა შეთანხმდნენ ამაზე. ეს თათბირი გაუგონია ერთ ბიჭს ძირა სართულში. გაპარულა გიორგისთან და უთქვამს ყოველივე. მეფე მაშინვე გამოქცეულა თფილისში და გაუმაგრებია იგი. ივანე ორბელიანს შეუკრებია თავის მხედრობა. მასთან მოსულან ქართლის ერისთავი, ჯავახნი, კახო შვილებით, დიდი გამრეკელი, მემნა ჯაყელი და სხვანი 30.000 მხედრობით. ესენი გამაგრებულან ლორის ციხეში. მას შემორტყმია გიორგი მეფე ჯარით და ყუსაბარის სარდლობით. რამდენიმე ხნის შემდეგ ზოგიერთნი გაქცეულან ციხიდან და დამორჩილებიან მეფეს. გიორგის ბანაკიდან ისრით გადმოუგდიათ წერილი ივანესთვის და ურჩევიათ, რომ დამორჩილდეს მეფეს და მოართვას ძვირფას ფემკაშათ დემნა, მიზგი უბედურებისა. ამაზე ივანე გზავნის ისრითვე შემდეგ პასუხს: „ის კაცი ვინც გატეხს ფიცს სააქაო ცხოვრებისათვის და შებლაღავს ღვთის კანონს დაერქმის რენეგატი (მოღალატე); იგი დაინჯის საიქიოს საუკუნო გენიაში ემმაკებთან ერთად. არ ვარ მხდალი და უზნეო, რომ გავქელო საშინელი ფიცი! დეე მოვკვდე ერთგული ჩემის ფიცისა ჩემის ბატონიშვილისათვის და წავიდე საიქიოს, რომ მივილო ძვირფასი განძი, რასაც ვერ წამართმევს ვერავინ!..“ ამის შემდეგ შევიწროვებული დემნა გადმოსულა ციხიდან თოკით, დამორჩილებია ბიძას და უთხოვია სიცოცხლე. შემდეგ გადმოსულა ივანეც და ჩამოურთმევია გიორგისათვის ფიცი, რომ არ ავნებდა არაფერს. აი რას გვეუბნება სტეფანოზი ამის შესახებ:

„გიორგიმ მოიტყუა ლორის ციხიდან გადმოსული ივანე ორბელიანი ფიცით, არაფერს გავნიბო, დაივიწყა ფიცი, სტაცა ხელი ივანეს და დათხარა თვალები; დემნას შესახებ კი არ იკმარა მარტო თვალების დათხრა, იგი დაასაჭურისა კიდევ, (il le fit mutiler*). შემდეგ დემნა დაუმწყვდევიათ კლდე-კარში, სადაც იგი გარდაცვლილა. ეს ფაქტია მოხსენებული აგრეთვე დ. ბაქრაძის შენიშვნებში ვახუშტის ისტორიაში და მ. ბროსეს თავის „საქართველოს ისტორიაში.“ გარდა ამისა ჩვენ ვტყობილობთ სტეფანოზ ორბელიანისაგან, რომ გიორგი მეფეს

არ უკმარია მართო დემნას და ივანეს სასტიკი სასჯელი, მისი ბძანებითვე მოუკლავთ ივანეს ძმა ქავთარ, შვილი მისი სუმბატ და ძმის წული ზინოი. გარდა ამისა მოუსრავს ივანეს ყველა ნათესავნი, ქალი თუ კაცი, ზოგი წყალში დარჩობით და ზოგიც კლდიდან გადაგდებით, ასე რომ მათი ხსენება წაუშლია მთელ საქართველოდან. გიორგი მეფეს უბძანებია აგრეთვე მოეშალათ ისტორიულ წიგნებიდან ყოველივე ხსენება ორბელიანებისა და დაენწერათ ამბავი დემნას აჯანყებისა ნამდვილი მიზეზით გამოწვეული კი არა, არამედ მოგონილი. ხოლო თამარის ტახტზე

---

*) Stéphanos Orbélian: „Histoire de la Siounie“ p. 220.

ასვლის შემდეგ ივანე ორბელიანის ძმის ლიპარიტის შვილი ივანე ემირ განძაკთან გარდახვეწილი მოუყვანიათ საქართველოში დიდის თხოვნით და ფიცით, არათერს გავნებთო, და დაუბრუნებიათ მისთვის ორბეთი. ამ ივანესაგან წარმოდგენ თურმე შემდეგი ორბელიანები*).

XIV.

აი ფრიად საგულისხმო ისტორიული მასალა! რა რიგათ უნდა ავხსნათ და გავარკვიოთ იგი? დავით აღმაშენებლის შვილს დიმიტრის ყოლია ორი ვაჟი; გიორგი და დავით. კანონით ტახტზე უნდა ასულიყო უფროსი შვილი, ე. ი. გიორგი, მაგრამ იგი იყო უშვილო, დავითს კი ყავდა ვაჟი. უმცროსი შვილი აჯანყებია მამას და გამეფებულა. დიმიტრის უცენია კანონიერათ დავითის გამეფება, გადამდგარა ტახტიდან და შესულა ბერათ. მაგრამ დავითს დიდხანს არ უცოცხლია. სიკვდილის დროს იგი იწვევს დიდებულთ, ავედრებს მათ თავის ჰატარა ვაჟს დემნას, რომ აკურთხონ იგი მეფეთ, როცა მოვა ასაკში, შემდეგ აბარებს მას თავის ერთგულ სპასალარს ივანე ორბელიანს; გიორგის კი აძლევს რეგენტობას. დავითი ართმევს ყველას ფიცს და კვდება. რას შვრება გიორგი? იგი ადის სამეფო ტახტზე, დებს ფიცს, თანახმათ ანდერძისა გავამეფებ დემნას, როგორც კი ასაკში მოვაო. ამ ხანებში მას გაუჩნდება ქალი თამარი. გიორგი იმაგრებს ფესვებს, იძენს მომხრეებს, იგი იმარჯვებს მრავალ ომებში, ამარცხებს მტრებს, იპყრობს სომხეთს და აძლიერებს სამეფოს. როგორც მეფე და სარდალი იგი იჩენს

დიდ მხნეობას და გამჭრიახობას. მას აღარ ეშინია ახლა არავის. იგი შეიქნა ყოვლად გავლენიანი მეფე; მას ეზრ-

---

*) St. Orbélian: „Histoire de la Siounie“ გვ. 216-221.

ლება მემკვიდრეთ შვენიერი ქალი; გიორგის ავინყდება ფიცი, მას არ უყვარს დემნა, როგორც შვილი თავის უზურპატორი ძმისა. მას სურს ქალის გათხოვება და გამეფება. მაგრამ ამავე დროს გაზდილა დემნა; იგი შექმნილა ფრიად მშვენიერი, მცოდნე და გულადი ჭაბუკი. ბიძას კი არ სურს მისი გამეფება. მას დავინწყებია ფიცი. რალა რჩება დემნას და ივანეს? არაფერი გარდა ამბოხისა. ისინი უნდა ამბოხებოდნენ გიორგის და აჯანყდნენ კიდეც. დემნას მიემხრენ ორბელიანები, სამესხეთო, კახეთი, ქართლის ერისთავი, სარგის მხარგრძელიძე, დიდებული ყვარყვარე, კახო, გამრეკელი, მემნა ჯაყელი, შოთა ართავაჩოს ძე, ე. ი. ჩვენის ფიქრით, შოთა რუსთველი და სხვა გამოჩენილი პირნი 30,000 მხედრობით. იყო თუ არა დემნას მომხრეთა შორის დავით სოსლანი, ისტორია ამაზე არას გვეუბნება.

გიორგიმ შეკრიბა ჯარები ყუსაბარის სარდლობით, ეკვეთა მეთამბოხეთ და დაამარცხა ისინი, ანუ უკეთ დაახვიინა უკან. დემნა მომხრეებით გამაგრდა ლორის ციხეში. გიორგი ვერ დაამარცხებდა დემნას და მის მხედრობას, სადაც იყვენ ამისთანა გმირები როგორც გამრეკელი, ორბელიანები, სარგის მხარგრძელიძე, ყვარყვარე, ჯაყელი და კახაბერი, მაგრამ ესენი ალბათ არ მოქმედობდნენ ხელგამოდებით და არ სურდათ დაეღვარათ ძმის სისხლი. ამათ ამჯობინეს უკან დახევა და ციხეში გამაგრება, რადგან ელოდნენ კიდეც ჯარს, (რომელიც არ მოუვიდათ), და ამ რიგათ გიორგის შეშინებას.

გიორგი კიდეც მეტი ჯარით მიადგა ციხეს. შვიდ თვეს ერტყა სალტათ, მაგრამ ვერ აიღო მაგარი ციხე. მეციხოვნეთ გამოელაიათ სურსათი, დაეცნენ სულით, მოხდა შიგ გაპარვა და ლალატი, ბოლოს შევიწროებული დემნა და ივანე იძულებული გახდნენ გადმოსულიყვენ ციხიდან და მისულიყვენ გიორგისთან შენდობის სათხოვნელათ.

რას შვრება გაათურებული გიორგი? იგი არ იქცევა ლმობიერათ, როგორც შეფერის სულგძელ მეფეს; რალაცას ძლიერ აუშფოთებია და გაუცხარებია იგი; მას და-

კარგვია სიბრალოელი; იგი ქცეულა ნადირათ; რაღაც სა-
ოცარ ამბავს ამოუფხვრია მის გულში ადამიანური გრძნო-
ბა. იგი სტეხს ფიცს და სიკვდილით სჯის ივანე ორბე-
ლიანის შვილს სუმბატს, მის ძმა ქავთარს და ძმისწულ
ზინოს, აბრმავებს თვით ივანეს. მაგრამ ყველაზე უფრო
სასტიკათ და ულმობელათ ექცევა თავის ძმისწულ დემ-
ნას. მას არამც თუ თხრის თვალებს, არამედ კიდევ უფ-
რო საშინლათ ასახიჩრებს მას, ე. ი. ასაჭურისებს. ასე
საშინლათ დასჯილი ეს ტახტის კანონიერი მემკვიდრე,
ეს მშვენიერი და გმირი ჭაბუკი მწვავე ტანჯვებით კვდე-
ბა კლდე-კარის ციხეში. ეს ამბავი იცის თამარმა, ამ საში-
ნელ სურათს მგერს დემნას მომხრე და მეგობარი შოთა...
ამ საზარელი სურათით შოთავს პოეტის გული. დემნას
დანარჩენი მომხრენი გიორგი მეფემ ზოგი ჩაყარა საკანში,
ზოგი ჰყო ექსორია და ზოგიც დასაჯა განპატიუებით;
ორბელიანების გვარი ხომ მოსრა მთელ საქართველოში.
რათ ჩაიღინა გიორგიმ ამგვარი სიმხეცე? რათ დასაჯა მან
ასე რიგათ დემნა? განა არ შეეძლო განდევნა, ან და-
ტუსალება? განა არ კმაროდა მისი თვალების დათხრა, ან
პირ-და-პირ მოკვლა? განა მიტომ დაასაჭურისა იგი, რომ
მემკვიდრე არ გაჩენოდა? არა, ამ სუსტი საბაბით ვერ
ავხსნით გიორგის უსაზღვრო სიმკაცრეს და ჩვენს ისტო-
რიაში უმაგალითო საქციელს დემნას მიმართ. არა, გიორ-
გის ამოქმედებდა სხვა, უფრო ღრმა მიზეზი, აქ იტანჯოდა
მამის შელახულ გრძნობა; აქ ბრაზობდა შურისძიება და ბრმა
ფანატიზმი...

XV.

ვინაა ეს დემნა? ვინაა ეს უდროოთ დაღუპული შავ-
ბელიანი ჭაბუკი? მკითხველი ხვდება კიდევ, რომ ესაა
შოთას საყვარელი გმირი – ტარიელ, ვისთვისაც მარად
სტირის და გოდებს პოეტი. რომ უფრო ნათლათ ვცნოთ
ამათი მგზავსება, გავიყვანოთ პარალელი. ფრიდონიც,
ჩვენის თეჟრით, დემნას მომხრე სპასალარი ივანე ორბე-
ლიანია, რომელიც იყო სომხეთის დიდი მთავარი. ისტო-
რიული დემნა და პოემის გმირი ტარიელ ორივე მეფის
შვილია, გიორგი-ფარსადან მეფის მეგვარე, ნათესავი და
ტახტის მემკვიდრე, ორივე მშვენიერი და გულადი ვაჟ-
კაცია, ორივე აუჯანყდებიან თავიანთ აღმზრდელ მეფეს,
მოისურვებენ გამეფებას და გამაგრდებიან ციხეში. ჩვენ

უკვე ვიცით, რომ ფარსადან გიორგი III-ეა, ნესტან კი თამარ, ამიტომ აშკარაა, რომ ტარიელ და დემნა ერთი და იკივე პირია, ვინაიდან სხვა ამგვარი ვინმე და საქართველოს ტახტის მემკვიდრე არ იზრდებოდა გიორგი III-ის დროს.

გარდა ამ საოცარი მგზავსებისა არის ხვედრის სხვა-და სხვაობაც დემნასა და ტარიელს შორის. დემნას ასახიჩრებენ საშინლად, რის გამო კვდება წვალებით. ტარიელი კი კლავს ნესტანის საქმროს, შემდეგ ეძებს თავის დაკარგულ სატრფოს, იტანჯება დიდხანს, ბოლოს ნახავს მას მეგობართა დახმარებით, შეირთავს ცოლათ და გამეფდება. ისტორიულ მათიანეს არ შეეძლო ეთქვა თუ რა კავშირი იყო თამარსა და დემნას შორის. ეს გახლდათ სასახლის საიდუმლო, საშინლათ დაცული და დაგმობილი სასულიერო პირთაგან; ხოლო გიორგი III-ის ველურ მოქმედებით ჩვენ ვხვდებით ამას. ისტორია გვაძლავს ამ უბედურ სიყვარულის შედეგს.

შოთა ამღერებს ჩანგზე თვით ამ სიყვარულს, მაგრამ ის ვერ შეეხებოდა ისტორიულ სინამდვილეს, ვერ აუწყებდა ქვეყანას დემნას საშინელ დასჯას. ეს მეტად აშკარა იქნებოდა, მისი მიზანი სულ სხვა იყო: სიყვარულის გრძნობის ამაღლება ქართველი ერის თვალში და მით თამარის სახელის აღდგენა. რუსთველი გვეუბნება მას, რასაც ვერ ვმზერთ ისტორიულ წიგნებში, ეს წიგნები კი მას, რასაც ვერ ვგებულობთ პოემაში. ამ რიგათ „ვეფხისტყაოსანი“ და ისტორიული მათიანენი ამთავრებენ ერთმანეთს.

არ შეგვიძლია არ შევჩერდეთ აქ პოემის ერთ ალაგზე, რომელიც ფენს სინათლეს ჩვენს აზრს:

ნესტანს დაუპირებენ გათხოვებას, ეძლევა ხორასნის მეფის შვილთ. სასიძო მოდის დიდის ამალით, ნესტან განაძრახებს ტარიელს მოკლას ხვარაზმმა; მიჯნური ასრულებს ქალის ბძანებას, მაგრდება ციხეში და უთვლის ფარსადან მეფეს, რომ ტახტის ერთად ერთი მემკვიდრე მე ვარო. აი, ის სიტყვებიც:

– „იცი, ინდოთა სამეფო,
რაზომი სრა საჯლომია,
ერთი-ლა მე ვარ მემკვიდრე,
ყველანი თქვენ მოგხლომია,
ამონყდა მათი ყველაი,
მამული თქვენ დაგრჩომია,
დღესადმი ტახტი უჩემო

არავის არ მონდომია.
ვერ გათნევე, თქვენმა კეთილმან
ან ეგე არ მართალია,
ღმერთმა არ მოგცა ყმა შვილი,
გიზის ერთაი ქალია,
ხვარაზმმა დავსვა ხელმწიფედ,
დამრჩების რა ნაცვალია,
სხვა მეფე დასჯდეს ინდოეთს,
მერტყას მე ჩემი ხმალია!
შენი ქალი არად მინდა,
გაათხოვე, განმარიდე,
ინდოეთი ჩემი არის,
არვის მივცემ ჩემგან კიდე,
ვინცა ჩემსა დამეცილოს,
მისით მასცა აღმოვფხვრიდე,
სხვად მეშველსა გარეგანსა,
მამკალ ვისცა ვინატრიდე“.

ამ რიგათ ტარიელი უთვლის ფარსადანს, ე. ი. გი-
ორგი III-ეს, რომ ინდოეთის მემკვიდრე მხოლოდ მე ვარო,
რადგან ყველანი ამომწყდარან და მამული თქვენ დაგრ-
ჩომია, ამიტომ ტახტი ჩემს მეტს არავის ეკუთვნისო. შენ
გყავს ერთად ერთი ქალი, მომამორე იგი, გაათხოვე,
რადგან ინდოეთი, ე. ი. საქართველო ჩემი არის და
სხვას არავის დავანებებო. ეს ფაქტი აშკარათ მოწმობს,
რომ ამ სიტყვების მთქმელი ღემნას გარდა არავინ იქნე-
ბოდა. საგულისხმოა აგრეთვე პოემის მეორე ალაგი, რო-
ცა ფარსადან მეფე გაიგებს სასიძოს სიკვდილს ტარიელის
ხელით. აი რას ამბობს იგი:

„მეფე ბრძანებს: ვიცი, ვიცი,
მეტად კარგად შემიგიან;
მას უყვარდა ჩემი ქალი,
სისხლი ველთა მოუღვრიან,
რა ნახიან ერთმანეთი,
არ შეხედვა ვერ დასთმიან.
ან თავმან ჩემმან მას მოვკლავ
ჩემად და ვინცა მედესა,
მე ღვთისა ვუთხარ, დაუბამს
მას ეშმაკისა ბადესა,
მას ბოზ-კუროთა ასეთი

რა მისცეს, რა უქადესა,
თუ დავარჩინო, ღმერთი ვგმო
მისად პატიჟად მზადესა.

აქედან ჩანს, რომ ფარსადან მეფე საშინლათ აუშ-
ფოთებია ნესტან-ტარიელის სიყვარულს, ეძახის ამათ ბოზ-
კუროს და უქადის სიკვდილს თავის დას დავარს, რომელ-
საც აბრალებს ამათ კავშირს. აქ ფარსადან სრულიად არ
გავს ინდოეთის მეფეს, რადგან ინდოეთში და საზოგა-
დოთ აღმოსავლეთში ნათესავთა შორის კავშირი და შე-
უღლება ჩვეულებრივი მოვლენაა. მასთან ინდოეთის მეფე
არასდროს არ იქნებოდა წინააღმდეგი, რომ თავის ქალი
შეყვარებოდა ტარიელს; პირიქით, ამიტომ ის არ დაი-
წყებდა გარეშეთ სასიძოების ძებნას, არ მოიწვევდა ხვა-
რაზმშას, არამედ დიდის სიხარულით მიათხოვებდა ნეს-
ტანს თავის შვილათ აზდილს, ტახტის მემკვიდრეს,
გმირს და მშვენიერ ახალგაზდას ტარიელს და გაამეფებდა
ორთავეს. სხვა რომ არა, ეს პოლიტიკურ მოსაზრებითაც
უნდა ექნა, რომ არ გამოენვია ტარიელში მტრობა და
აჯანყება, რაც მოხდა კიდევ.

მაგრამ გვაგინყდება, რომ ფარსადან საქართველოს
მეფე გიორგია, საქრისტიანო ფანატიზმით დაბრმავებული.
მისთვის წარმოუდგენელი იქნებოდა დემნა-თამარის შეუღ-
ლება და ორთავეს გამეფება, რადგან ესენი იყვნენ ახლო
ნათესავნი, ე. ი. ბიძაშვილები. ამ მოქმედებით ის ააშ-
ფოთებდა აგრეთვე დიდებულთა და სამღვდელოებას. გარ-
და ამისა, გიორგი არ მისცემდა ქალს დემნას და არ გა-
ამეფებდა სხვა მოსაზრებითაც. დემნა იყო მისი უზურპა-
ტორი ძმის დავითის შვილი. ამიტომ უსათუოთ იდუმ-
ლათ ეძულებოდა იგი.

ადვილათ შეიძლება, რომ გიორგი ეძებდა საქმროს
ასაკში მოსულ თამარისათვის, რომ ნახა და მოიწვია კი-
დეც; იქნებ მართლაც მოკლა იგი დემნამ და ეს ფაქტი
შეიქნა პირველ ნიშნათ აჯანყებისა. მით უმეტეს ვიცით,
რომ თამარს მრავალი სამეფო პრინციები ეძლეოდენ საქმ-
როთ. შეიძლება დემნას მიერ სასიძოს მოკვლა არის სად-
მე მოთხრობილი და ჩვენ ვერ გვიპოვნია ჯერ ის წყარო.

ეჭვს გარეშეა ისიც, რომ გიორგიმ იცოდა დემნა-
თამარის სიყვარული, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს სვიანი
და ლმობიერი მეფე არ ჩაიდენდა იმგვარ სიმხეცეს და არ
დასჯიდა ისე ველურათ თავის ძმისწულს, მშვენიერ დემ-

ნას. ამგვარ მოქმედებისათვის მას გაკიცხავდენ დიდებულნი, მემათიანე და სამღვდელთა. მაგრამ ესენი გიორგის კი არა, თვით ბედმავე დემნას გმობენ და კრულვენ.

„ქართლის ცხოვრება“ პირდაპირ ეძახის დემნას ღვთის უშიშარს და ქრისტეს მცნების და სჯულის გარდამავალს. აქ რომ სხვა რამ არ ყოფილიყო, მართო აჯანყებისთვის არ უწოდებდენ მას ამ საშინელ სახელს. ნეტა რა ჩაიდინა დემნამ ასეთი? მან მოითხოვა თავის კანონიერი უფლება, სამეფო ტახტი, რომელიც მას დაუტოვა ანდერძით თავის მამამ დავით მეფემ კათალიკოზის და დიდებულთა თანადანსრებით და ფიცით. გიორგი იყო მხოლოდ რეგენტი და დაფიცებული დემნას გამეფებაზე. და როცა გიორგიმ დაივიწყა ფიცი, გამეფდა ძალათ და შემდეგ ასაკში მოსულ დემნას არ დაუთმო ტახტი თავის ნებით, მხოლოდ ამის შემდეგ აჯანყდა დემნა. ამიტომ დემნას საქციელი იყო კანონიერი, თანაგრძნობის ღირსი და რა საგმობი და გასაკიცხი. და თუ ეს მშვენიერი პრინცი დაგმეს, დასწყევლეს და სტანჯეს, თავის სამართლიან მოთხოვნისთვის კი არა, არამედ სულ სხვა მიზეზის გამო, რომელიც გამოვარკვეით ამ შრომაში.

შოთა მზერდა ყოველივე ამას. ამ დიდებულმა კაცმა ნახა თუ რა რიგ შეიქმნენ ორი მშვენიერი ახალგაზდა, ორი ზენაარი სული, ეს ტახტის მემკვიდრენი, უმეცრების და ფანატიზმის საშინელი სხვერპლნი. პოეტი მზერდა თუ რა რიგ გასთელეს და გაკიცხეს მათი ციური გრძნობა, მათი ღვთაებრივი სიყვარული, რა რიგ მოსცხეს მათ ბუნებრივ საქციელს საზიზღარი ჩირქი და მონათლეს ორთავე უკმეხი სახელით. ამას შემდეგ განა გიკვირთ, რომ შოთას აეკრთოს მათთვის თავის უკვდავი ჩანგი, გამოსულიყოს მათ დამცველათ, აღმოენთხიოს სიბრალულის ცრემლის ნაკადული და ეთქვას:

– „თამარს ვაქებდეთ მეფესა
სისხლისა ცრემლ-დანთხეული...“
და – „მო დავსხდეთ ტარიელისთვის
ცრემლი გვდის შეუშრობელი“-ო?!

შემდეგ კი შოთა თუმც კარგათ ათავეს პოემას, მაგრამ სულ ბოლოს მაინც გაიძახის, რომ უქია

– „ტარიელ მისსა რუსთველსა

მისთვის ცრემლ შეუშრობელსა“.

პოეტი მუდამ მტირალი და ცრემლ-შეუშრობელია
ტარიელის შესახებ, რატომ?!

XVI.

ჩვენ გვაფიქრებს ერთი რამ: თუ ზერე თქმული ფაქ-
ტი დემნა-თამარის შესახებ მართალია, რა რიგ ჩაიდინეს
ამ ორმა პატიოსანმა და მაღალ-გონიერმა ახალგაზდამ ეს
სჯულის წინამდევი საქმე და რა რიგ შეიყვარეს ერთმა-
ნეთი? ეს თითქო დაუჯერებელია! იტყვის მკითხველი.

მაგრამ ღრმით რომ ჩაუკვირდეთ საგანს, აქ დაუჯე-
რებელი არაფერია. ეს ამბავი ხდება მეთორმეტე საუკუნეში,
იმ დროს, როცა მთელი საქართველო თუ პოლიტიკურათ
არა, კულტურულათ მაინც რამდონობით აღმოსავლეთის
გავლენის ქვეშაა. ნუ დაივიწყებთ, რომ ჩვენი ქვეყანა
მთელი სამასი წელი იყო არაბთა ბატონობაში. არაბ-
სპარსეთში კი სრულიათ არაა უკანონოთ მიჩნეული ბიძაშვილთ
შორის სამიჯნურო კავშირი და შეუღლება. ეგევე ხდება ებრა-
ელთა შორის. თვით ქრისტეს სჯული სრულიათ არაა ამის
წინააღმდეგი, ამიტომ კათოლიკეებში ბიძაშვილთ შორის მეუღ-
ლება ხშირი მოვლენაა. ამას არ გამოხს მათი ეკლესია. ამგვარ
კავშირს წინ აღუდგა მხოლოდ ორტოდოქსალი სამღვდე-
ლოება, ე. ი. მართლმადიდებლობა და სასტიკათ ეწინააღმ-
დევა მას. მიუხედავათ ამისა ჩვენი დინასტიის, ე. ი. ბაგ-
რატიონთ გვარში არა იშვიათათ ხდებოდა ამგვარი ნათესაური
კავშირი. მეტადრე მეათე საუკუნეში ტაოს და ართანუჯის მთა-
ვართა (მამფალთა) დროს. აი ის ფაქტები, რომელნიც მო-
ყავს ჩვენს ისტორიკს დ. ბაქრაძეს:

– „დავით მამფალი არტანუჯისა, კოსტანტინე პორ-
ფიროგენის თქმით, ირთავს ბიძაშვილს და კვდება მო-
ნაზნათ 943 წ. მისი შვილთავანი, იმავე კოსტანტინეს
ცნობით, ქალი ირთავს ბიძაშვილს ადარნასეს და ვაჟი
სუმბატ ბიძაშვილსავე ბაგრატის ქალსა. (988 წ.) ბაგ-
რატ მამფალი არტანუჯისა ირთავს ბიძაშვილს (+909 წ.).
აშოტის ქალი ირთავს თავის ბიძას გურგენს“ და სხ.*).

აი რას სწერს ბაგრატიონთ გვარზე ბიზანტიის იმპე-
რატორი კოსტანტინე პორფიროგენი მეათე საუკუნეში:

---

*) დ. ბაქრაძე: „ისტორია საქართველოსი“, გვ. 269.

„უნდა ვიცოდეთ, რომ იბერიის კუროპალატს (ე. ი. ბაგრატიონები) იქადიან თავიანთ შთამომავლობას ური დედაკაცისაგან, რომელიც აცდუნა წინასწარმეტყველმა მეფე დავითმა და ისინი თავის გვარტომობას უკავშირებენ დავითს ამ დედაკაცის მიერ შობილის შვილთაგანით და ამის გამო ხადიან თავიანთ გვარს წინასწარმეტყველის მეფის დავითისა და ამ რიგათ თვით იმისგან შთამომავალის ღვთის მშობელისა. ეს არის მიზეზი, რომ იბერიის მთავრებს სამძიმოთ არ მიაჩნიათ, ძველის ურიების ჩვეულები-სამებრ, ნათესავის შერთვა“^{*)}.

დავით აღმაშენებელმა მოახდინა ძეგლთა დება და განწმინდა სჯული წარმართთა გავლენისაგან. ამიერიდან სამღვდლოება სასტიკათ დევნიდა ნათესავთა შორის კავშირს, მაგრამ, როგორც არა შორეული ჩვეულება, იგი გამეორდა გიორგი მეფის სასახლეში. ორი დიადი სული შეეტკბენ, შეეუღერენ ერთმანეთს; დემნას და თამარს შეუყვარდათ ერთმანეთი იმ ზენაარ გრძნობით, რომელმედაც ამბობს პოეტი: „ძლიერია ვით სიკვდილი“, და რომელიც ამალღებს და ასპეტაკებს სულს, ანაზებს გრძნობებს, აფაქიზებს ზნეობას და აძლევს ადამიანს უზენაეს სიტკბოებას. ხოლო ეს ფაქტი თუ ფრიად დააღონებდა, თორემ არ უნდა გაეცეცხლებია იმ რიგათ გიორგი III და არ უნდა ჩაედინა ის ველური საქციელი, რომ მას ქონებოდა შესაფერი შეგნება და გულკეთილობა. მაგრამ გიორგი იყო ვიწრო მართმადიდებელი და ფანატიზმით დაბრმავებული, მასთან შურით აღძრული დემნასადმი. ამრიგათ დამარცხდა სამართლიანობა და ციური სიყვარული; გაიმარჯვა უმეცრებამ, შურისძიებამ და სასტიკმა ფანატიზმმა.

---

*) M. Brosset: „Additions à l’Histoire de la Géorgie“, 1851 p. 138-188.

XVII.

გათავდა საშინელი ღრამა. თამარ აკურთხეს მეფეთ. მალე გარდაიცვალა დედამისი ბურღუხან დედოფალი. მას მიყვა ცოტახანს შემდეგ გიორგი მეფეც. თამარი დარჩა ობლათ. ეს მეფე ქალი სიხარულით დასტოვებდა ტახტს, დიდებას, მოშორდებოდა ამ ქვეყნიურ ცხოვრე-

ბას და ჩაიკეტებოდა სადმე ყრუ მონასტერში უბრალო მონაზნათ და იმის სულის სავედრებლათ, მაგრამ მოვალეობა და სამშობლოს სიყვარული ამაგრებდენ ამ სულით წამებულ ადამიანს, აძლევდენ მხნეობას, უსუბუქებდენ უსაზღვრო ჯავრსა და კაემანს. თამარი ძლევს მარად მგმინვარე გრძნობას, რჩება მეფეთ და მართავს ქვეყანას გონივრულად.

მაგრამ თამარი არაა უკვდავი. როგორც ყოველი არსი, ისიც უნდა დაემორჩილოს ერთ ღროს ქრონოსის ულმო კანონს. ამას კარგათ გრძნობენ მისი ქვეშევრდომნი, ამიტომ დიდებულთა პირით ურჩევენ მას გათხოვებას. თამარ უარზედაა. მას ეძლევიან საქმროთ ირანის და მცირე აზიის დიდი სულთნები და ემირები. მას ეტრფიან და მის ხილვას ნატრობენ რუსეთის და ბიზანტიის პრინცები, მისი სიყვარულით კვდებიან კავკასიელ მთავართა შვილები. მშვენიერი თამარი ისევ უარზედაა. მას არ სურს გათხოვება, მას არ უნდა ქმარი; იგი თითქო ვერ მზერს მის თაყვანისმცემელთ, იგი ცივია მათთვის, ვით ცივი მარმარი, ვით მინერვას მშვენიერი ქანდაკი. რატომ? რათ არ სურს თამარს გათხოვება?! რათ არ სურს ქმარი ამ ასაკში მოსულ მშვენიერ ასულს?! რაა ამის მიზეზი?! ადვილი გასაგებია. მიზეზი მისი ტანჯული გრძნობა, მისი გმობილი და ისე რიგათ გათელილი პირველი სიყვარული.

თამარს არ ასვენებენ, მასთან ხშირათ მიდის თავად-აზნაურთა და სამღვდელთა დეპუტაცია და ევედრებიან გათხოვებას. თამარის გულში ხდება საშინელი ბრძოლა. მასში იბრძვიან საოცრათ ორი ძლიერი გრძნობა: მოვალეობა სამშობლოს წინაშე და ჩაგრული სიყვარული. სამნიშვნელოა ეს ტრაგიული მომენტი თამარის სულის კვეთებისა. ბოლოს იმარჯვებს პირველი გრძნობა, ე. ი. მოვალეობა და თამარიც ლბება. მას სიხარულით მოგვრიან ქმრათ ვისაც კი მოისურვებს, მაგრამ ქალი არ ძრავს ენას; იგი, დიდი ვედრების შემდეგ, ემორჩილება მხოლოდ ერის სურვილს და უსიტყვოთ ძალის-ძალათ მითხოვდება რუსეთის პრინცს ანდრია ბოლოლიუბსკის შვილს, ე. ი. გიორგი რუსს. ერის სიხარულს არა აქვს საზღვარი. გიორგი რუსის ბედს შენატრის ქვეყანა; მას სთვლიან უუბედნიერეს კაცათ. მაგრამ ნამდვილათ კი ის ფრიად უბედურია. თამარი არ იკარებს მას. იგი უმანკოა ამ კაცთან; ის ვერ შერიგებია იმ აზრს, თუ როგორ შელახოს თავის უბინო გრძნობა, რა რიგ შეურაცხყოს იმის

წმინდა ხსოვნა და გაუზიაროს სარეცელი სხვა კაცს. ეს მას არ შეუძლია; ეს მეტის მეტია... გიორგი რუსს მალე იშორებს თამარი და თითქმის ქორწილის მეორე დღეს ისტუმრებს საომრათ ყარნუ ქალაქს.

გიორგი რუსს რომ გამოეჩინა მშვიდი და წყნარი ხასიათი, გამოეჩინა მეტი მორჩილება და სიყვარული ცოლისადმი, შეიძლება მოეღობო თამარის გული და გამოეწვია მასში სიმპატია და თანაგრძნობა. მაგრამ ნაცვლათ ამისა გიორგიმ ჩქარა ახსნა აღვირი თავის მხეცურ უინსა და სურვილებს, მასში იჩინა თავი ჩრდილოეთის ველურმა ბუნებამ. ის შეიქნა ბახუსის და ვენერას ერთგული ქურუმი, დაერია მსახურთ და სეფე-ქალებს, გალოთდა და გაირყვნა სოდომური სენით. დატრიალდა ბაგრატიონთა დიდებულ სასახლეში ოჯახური დრამა და უთანხმოება. თამარს შეზიზღდა თავის ზნე-დაცემული ქმარი; ორი წელი ითმინა მეფე-ქალმა გიორგი რუსის არა კაცური საქციელი, რომელიც გადასცდა ყოველივე საზღვარს. ბოლოს თამარი განშორდა საჯაროთ გარყვნილ ქმარს, ამ „სკვითსა და ბარბაროზს“, ჩასვა გემში და გაისტუმრა ბიზანტიას. მაგრამ გიორგის ზნე-დაცემაში ცოტაოდენი წილი ედო თვით თამარს. მათი შინაური უთანხმოება და ქმრისადმი სიძულილი კარგათ იცოდენ თანამედროვე პირებმა და ამტყუნებდენ თამარს. ამიტომ იყო, რომ ბერძნის ჯარით დაბრუნებულმა გიორგი რუსმა იშოვა ბევრი მომხრე მეტადრე დასავლეთ საქართველოში.

თამარი დარჩა ქვრივით. კვლავ შეიქნა თხოვნა და ვედრება, კვლავ იწყეს სვლა დეპუტაციებმა სხვა-და-სხვა კუთხე-წოდებიდან. ბოლოს თამარი იძულებული შეიქნა დამორჩილებოდა ამათაჟ. იგი მითხოვდა ვის? დასავლეთ-აღმოსავლეთის ვინმე დიდ პრინცს, სულთანს, ან ემირს კი არა, არამედ პანია ოსეთის მთავრის შვილს მამიდა რუსუდანის შვილობილს, ობლათ დარჩენილ დავით სოსლანს. აქ თამარი ბრწყინვალე თინათინია მეფეთ ნაკურთხი; და აჰა ნარნარა თინათინმა გაუწოდა საქმროთ ხელი თავის ერთგულს, მომთმენს და ჩუმალ მიჯნურს დემნა-ტარიელის მეგობარს მშვენიერ თვალ-ტანად ავთანდილს. ეს ხდება დაახლოვებით სამი-ოთხი წლის შემდეგ თამარის გამეფებიდან, ისე როგორც გამეფებიდან სამი თუ ოთხი წლის შემდეგ ავთანდილ ირთავს თინათინს.

თამარ-დავითმა იწყეს თანხმობით ცხოვრება, მათ გაუჩნდათ ქალ-ვაჟი; მათ დაამარცხეს მეორეთ და საბო-

ლოთ გიორგი რუსი. თამარმა მოახდინა მთელი რე-
ფორმა შინაურ მართვა-გამგეობაში. მან გამოიჩინა საო-
ცარი პოლიტიკური ნიჭი. დაცვალა მამის დროინდელი სარ-
დლები, მინისტრები, მოხელენი და მათი ალაგი მისცა დემნას
მომხრეებს, მაგ., თამარმა დაიახლოვა და დაანინაურა გამ-
რეკელი და მხარგრძელები (მისცა სპასალარობა), კახაბერი,
ჯაყელი, ყვარყვარე (მისცა ათაბაგობა), ქართლის ერისთავი
და შოთა რუსთველი. ამათში ზოგს მისცა ერისთაობა, ზოგს
სპასალარობა და სარდლობა, ზოგს მინისტრობა. მაგ.,
შოთა შეიქმნა ფინანსთა მინისტრი, ანუ მოლარეთ უხუ-
ცესი. ამრიგათ გახადა ესენი პირველ ხარისხოვან დიდე-
ბულებათ. თამარმა მოიწვია შორს გარდახვენილი ივანე
ორბელიანი, დიდი ივანეს ძმისწული და დაუბრუნა ყმა
და მამული. მასთან სურდა წაერთვა კათალიკოსობა ფი-
ცის გამტეხ მიქელისათვის და დაესვა მის ნაცვლით თე-
დორე, რაც მოხდა კიდევ მიქელის სიკვდილის შემდეგ,
რადგან მიქელის სიცოცხლეში სასულიერო კანონმა არ
მისცა ამის ნება. ყოველივე ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს
და ნათელს ფენს ჩვენს აზრს დემნას შესახებ. სამნიშვნე-
ლოა ის ფაქტიც, რომ თამარმა სასტიკათ აკრძალა ადა-
მიანის დასჯა, მეტადრე კი დასაჭურისება და ასოს დაკვეთა.

თამარის შრომას და საქმიანობას არ ქონდა საზღვა-
რი. იგი მარად მოგზაურობაში იყო. გაიყვანა არხები,
ააგო ციხე-კოშკები და ეკლესია-მონასტრები, ააშენა სოფ-
ლები და ქალაქები, ააგო მონასტრებთან შკოლები და
სემინარიები, გასცა ყველგან უხვი წყალობა, ხელი შე-
ენყო ვაჭრობა-მრეწველობის და მეურნეობის განვითარე-
ბას. ამრიგათ გაამდიდრა და ააყვავა თავის სამშობლო.
ამასთან ერთათ თამარი კიდევ უფრო მეტათ მეცადინობდა
სამეფოს გარე ძლიერებაზე. დიდ ნიჭიერ და გენიოს სარ-
დლების მეოხებით თამარმა დააცხრო და დააშინა გარეშე
მტრები, დაიპყრო მრავალი ქვეყნები, გაზარდა თავის სა-
მეფო შავიდან კასპიის ზღვამდი, დაიპყრო სომხითი და
ნახევარი მცირე აზია, დააარსა ტრაპიზუნის იმპერია, ში-
შის ზარი დასცა დიდებულ ირანს, მცირე აზიის სულთ-
ნებს და მთელს უძლეველ მუსლიმს. მის წინ ქედს იბრი-
დენ და მის მეგობრობას ნატრობდენ მალრიბი და მაშ-
რიყი.

თამარის მხედრობა შეიქნა რალაც უძლეველი, ზღაპ-
რული დევ-ბუმბერაზი. მის წინ გარბოდა თვით ხალიფას
უძლევი დრომა. გაძლიერდა საოცრათ ქართული სული;

გაშალა მან ლალი ფრთები, შეიმკო დასავლეთ-აღმოსავლეთის სწავლა-განათლებით, გაიფურჩქნენ მასში შემქნელი ძალნი, რომელთა მშვენიერი ნაყოფნი შეიქნენ ქართულ მწერლობა-ხელოვნების დიდებული ნაწარმოებნი; ამათ კი დღეს განცვიფრებაში მოყავთ მეცნიერ-არქეოლოგები და ორიანტალისტები; მათი ბადალი არ იყო მთელს ევროპაში რენესანსის ეპოქამდი, ე. ი. მეთუთხმეტე-მეთექვსმეტე საუკუნემდი.

თამარის დროს ქართველთა რიცხვი აღემატა თითქმის ხუთ მილიონს. მრავალ საოცარ ომთა შორის ამ მეფე-ქალმა მოახდინა ორი, რომელნიც საუკუნოთ დარჩებიან საქართველოს ისტორიაში და რომელთა მზგავსი იშვიათათ ახსოვს თვით მსოფლიო ისტორიას. ამათში პირველია შამქორის ომი 1203 წელს. აქ დიდი ირანის შაჰის ამირ-ბუბაქარის აურაცხელი სპა-ლაშქარი ეკვეთა ქართველ მხედრობას. სპარსთა ჯარს წინ უძლოდა ხალიფას უძლევი დროშა. მიუხედავთ ამისა თამარის შედარებით მცირე მხედრობამ საოცრათ დაამარცხა სპარსელნი. გამარჯვებულ ქართველთ აუარება დავლასთან და ტყვეებთან ერთათ ჩაუვარდათ ხელთ ხალიფას დროშაც, რომელიც თამარმა მიართვა გელათში ხახულის ღვთის მშობლის ხატს შოთას მიერ იამბიკოს ზე წარწერით. მეორე დიდი ბრძოლა მოუხდათ ქართველთ 1204 წელს ბასიანს ალექსოს დიდ სულთან ნუქარდინთან, რომლის ჯარის რიცხვი მათიანეთა თქმით, აღემატა 800 ათას კაცს. ნუქარდინმა ფეხზე დააყენა მთელი აღმოსავლეთი. აქამდი უძლევი დიდი მუსლიმი გაემკლავა პანია საქრისტიანო ერს. აქ დადგენ პირდაპირ ასი ათასი ქართველი და თითქმის ერთი მილიონი მაჰმადის მორწმუნე; ეს იყო საბედისწერო დღე. ამის წინაშე თითქმის ირცხვიან ძველი ელადის მართონის, სალამინის და პლატეას ომები, რომელთა შესახებ ისე ბევრს სწერენ ძველი და ახალი მწერლები. მაგრამ ქართველთა საარაკო სიმამაცემ და ზაქარია მხარგრძელის, დავით სოსლანის და სხვა სარდალთა ზენარმა ნიჭმა სძლიეს და გააპეს მუსლიმთ ლაშქართა ზღვა. დამარცხდა სასტიკათ ამაყი ნუქარდინი და კილამ ტყვეთ ჩაუვარდა ქართველთ, მაგრამ ამ ხიფათისაგან იხსნა იგი ელვასავით სწრაფმა არაბულმა მერანმა *).

გავრცელდა ყოველი მხრივ თამარის დიდების და ქართველთ უძლეველობის ხმა. შეკრთა და შეშინდა საქართველოს წინაშე მთელი აღმოსავლეთი. თამარი და

ქართველთ მხედრობა შეიმკნ მათ თვალში უძლეველობის შარავანდედით. ამის შემდეგ დაცხრა ამაყი ირანი და მცირე აზია, ქედი მოიხარა მთელმა მუსლიმმა. თამარს ხარკს აძლევდენ და მის წინაშე მძიმე ნობათით მოდიოდენ ბაღდადის ხალიფა და ალექსოს სულთანი; უცხოეთის მგოსნები და ისტორიკოსნი აღიღებდენ თამარ მეფეს. არ იქნება მეტი მოვიყვანოთ აქ არაბთა მწერლის შიხაბედინ ელკალკაშენდის აზრი თამარის შესახებ:

– „აღიღოს ალაჰმა მისი (თამარის) უდიდებულესობის სიცოცხლე, რომელიც ბრძანდება მეფე ქებული, მხნე, სულგრძელი, წმიდა, სახელოვანი, მესიის ხალხთა დიდება, ჯვაროსან ერთა საუნჯე, ქრისტეს სარწმუნოების

---

*) М. Джанашвили: „Царица Тамара.“ 1900 г. გვ. 100-109.

სიამაყე, მეფე ახვამთა (იმერთა), ქართველთა და ჯურჯანთა, მეგობარი უცხოელ მეფეთა და სულთნთა, მონარქი უძლეველი, მოუსვენარი მებრძოლი და ლომი, მყრობელი ტახტის და გვირგვინისა, მეცნიერი თავის სჯულისა, მართლ-მსაჯული თავის ქვეშევრდომთა, ლაზიკის ყველა მეფეთა უმჯობესი, ქართველთა სულთანი, ზღვათა სამეფოთა საუნჯე, რაინდთა მამულის დამცველი, რუმის და ირანის ქვეყანათა მფარველი, სირიის მეფეთა ესენცია, ყველა გვირგვინის და ტახტის მპყრობელთა უმჯობესი, ქრისტიანთა გამდიდებელი, იესოს სჯულის ფუძე, მესიის გმირთა მიერ კურთხეული, წმინდა სახლის (იერუსალიმის) ამბალღებელი, მონათლულთა სიმტკიცე, რომის პაპის მოკავშირე, მუსლიმთა მეგობარი და ყოველ მეფე-სულთნთა უუმშვენიერესი მომხრე *).

ასე და ამრიგათ აღიღებდენ თამარს უცხოეთის მწერლები და მტრებიც კი. განა საკვირველია, რომ საქართველოს პოეტებმა დამღერეს ამ დიდებულ მეფეზე ფერადოვანი ხოტბა და ვრცელი პოემები?!

XVIII.

შინაურმა რეფორმამ, დიდებულ მოხელეთა დაცვლამ და მით გამოწვეულმა აჯანყებამ იმ თავითვე ბევრი მტრები გაუჩინეს თამარს და დავითს. იმათ კარგათ იცოდენ თამარის წარსული და, ეჭვი არაა, ავრცელებდენ მასზედ

ურიგო ხმებს. ამით ხარობდენ ტახტის ორგულნი; ამით
წუხდენ მეფის ერთგულნი. ეს გარემოება ფრიად ალო-
ნებდა თამარს და მის ქმარს. აქ ბძანება, სიმკაცრე და
სასჯელი არ გამოდგებოდა და არც მიმართავდენ ამგვარ

---

*) М. Джанашвили: „Царица Тамара.“ 1900 г. გვ.
17-18.

ველურ საშუალებას ეს ორი მაღალ-გონების და ზნეობის
მეფონე ადამიანი. აქ საჭირო იყო ციური ქნარი და
მგოსნის ზენაარი ჰანგები; საჭირო იყო ძლიერი ხმა, რომ
ემხილა ქვეყნისთვის სიყვარულის ძალა და სიდიადე, რომ
მით გაემსჭვალა მსმენელი დიდი და პატარა, ყმა და ბა-
ტონი; შეეპყრო მით მთელი ერის გული და სული საუ-
კუნეთა სრბოლაში და მით მოეწმინდა დემნა-დავით-თამა-
რისათვის საშინელი ჩირქი, რომელიც ისე უსამართლოთ
მოსცხეს მათ მტრობამ, შურმა, ხალხის უმეცრებამ და
ბრმა ფანატიზმმა.

აჰა, გაჩნდა ამისთანა პირი, რომელსაც შეეძლო ამ
მძიმე საქმის ასრულება: ეს იყო სულმნათი შოთა, დემნას,
თამარის და დავითის მეგობარი და მონამე საშინელი დრა-
მისა. დიადი ნიჭის მეფონე, ღრმა გრძნობიერი და მაღალ
გონება განათლებული ადამიანი დიდხანია გლოვდა და
მოთქვამდა ჩუმათ თავის საყვარელ დემნა-ტარიელის მწა-
რე ხვედრს; ის წუხდა თამარის და დავითის გაკიცხვას,
ის მზერდა ნესტან-თინათინის იდუმალ ცრემლებს, დიდი-
ხანია სურდა შოთას აეკრთო ქნარი და გაეღეფსა ის სა-
შინელი დრამა, ეუნყა საყოველთაოთ სიყვარულის ძალა
და ზენარება; მას სურდა ეუნყა, რომ „მიჯნურობა არის
ტურფა საცოდნელათ ძნელი გვარი, იგი სხვაა, სიძვა
სხვაა, შუა უზის დიდი მზღვარი“. მისი პოეტური ნიჭი,
მაღალი ფილოსოფია და ენა-ზნეობა ცნობილი იყო სა-
სახლეში. ის იყო რიტორთა და მგოსან-ფილოსოფოსთა
გვირგვინი; ამის შემდეგ ვილას მიმართავდენ თამარ და
დავით, თუ არა რუსთველს! და აჰა „უბრძანეს მათდა
საქებრად თქმა ლექსებისა ტკბილისა“. შოთას მაღალი
სული დიდხანია გამიჯნურებულა, ე. ი. აფრთოვანებუ-
ლა ამ საშინელ ამბის გასაღეფსათ; ამიტომ მან აასრულა
ეს მინდობილობა საოცარი ხელოვნებით; დასწერა ის,
რომელიც იყო აქამდე ამბათ ნათქვამი, ან მარგალიტი
წყობილი“. სულმნათმა იპყრა ხელთ ჩანგი და საოცარი

ძალით ააკვნესა მასზე ღვთიური სიყვარული. იგი მოსთქვამს თავის დემნა-ტარიელს. – „მო, დავსხდეთ ტარიელის-თავის ცრემლი გვდის შეუშრობელი“, ზრიალებს ქვეყნათ მგოსნის მკვნესარე ჰანგი. ის აქებს თამარს მწარე ცრემლებით; „თამარს ვაქებდეთ მეფესა სისხლისა ცრემლ დათხეული“, უღერს და გოდებს პოეტის ქნარი. ის იხსენიებს პოემის ბოლოს დავით სოსლანს, ამბობს, რომ ყოველივე ეს „გავლექსე მათად საკამათებლად“ და ორგულთა მათდა დამწველად, ერთგულთა დამამაგრებლად“.

შოთას მიზანია რაც შეიძლება დიდებულათ დაგვიხატოს მიჯნურობა და სიყვარული. მას სურს გავგვჯვალოს თითქო ამ სიყვარულით, სურს გვაგრძნობინოს მისი სინმინდე და ზენარება, ამიტომ იმ ალაგას, საცა ტარიელი მოუთხრობს ავთანდილს თავის ამბავს, პოეტი არ ზოგავს თავის ნიჭსა და ხელოვნებას. ის აქ იჩენს ადამიანის სულის შეუდარებელ ცოდნას; ის აქ ორიოდ ხაზით, ორიოდ სიტყვით უფრო მძლავრათ გვეუბნება მას, რასაც ვერ გვეტყოდა სხვა მთელი ტომებით. მაგ., რა შეედრება იმ ალაგს, სადაც ტარიელს თავის სატრფოს წარსულის მოგონებაც კი ბნიდავს. რა ძლიერი უნდა იყოს ეს-, სიყვარული!..

– „მე, ხუთისა წლისა ვიყავ,
დაორსულდა დედოფალი...
ესე რა სთქვა ყმამან სულთქმნა,
ცრემლით ბრძანა: „შობა ქალი“,
დაბნედასა მიენურა,
ასმათ ასხა გულსა წყალი,
სთქვა: „მაშინვე მზესა გავდა
ან მეღების ვისგან ალი“.

კიდევ უფრო მძლავრია მეორე ალაგი, როცა ტარიელმა პირველათ ნახა ნესტანი:

– „ასმათ თარდასა აზიდნა,
გარედ ვსდეგ მოთარდაგულსა,
ქალსა შევხედე, ლახვარი
მეცა ცნობასა და გულსა,
მოვიდა, მივცე დურაჯნი
მთხოვა ცეცხლითა დაგულსა,
ვამე მას აქეთ სახმილსა

დაუნვაე ნიადაგულსა!
– „ან წახდეს იგი ნათელი
მზისაცა მონუნარენი“ ...
მისი ვერ გაძლო ხსენება,
დაბნდა და სულ-თქმნა მწარენი!..
ყმა და ასმათი სტიროდეს
ხმას სცემდეს იგი არენი,
ჭმუნვით სთქვეს: მკლავნი ცუდქმნილან,
ვაი გმირთ მემუქარენი.
ასმათმა წყალი დაასხა,
ცნობას მოვიდა ტარია,
დიდხანს ვერა სთქვა, სევდამან
გული შეუკრა, დარია;
დაჯდა და მწარედ სულთ-ითქვნა,
ცრემლი მიწასა გარია;
სთქვა: „ჩემგან მისი ხსენება
ვაჰმე რა დიდი ზარია!..

რაც უნდა თქვან, მაგრამ ჩვენ კი თამამათ აღვია-
რებთ, რომ სიყვარულის ძლიერება ამაზე შორს ველარ
წავიდოდა! ჰტარიელი მზერს ქალს, მზერს საოცნებო შვე-
ნებას და სიყვარულის ლახვარი გმირავს გულს, იგი იქვე
იბნიდება და ეცემა ძირს. ტარიელს სურს უთხრას ავ-
თანდილს იმ ქალის სახელი და განაგრძოს მოთხრობა,
ამ დროს მის აღზნებულ ოცნებაში იხატება იმ ქალის
ღვთიური სახე, ის ტკბილი წარსული და მოგონებანი;
ის ვერ უძლებს ამ მოთხრობას, მკვნესარე ხმით წყევლის
იმ ნათელს, რომელიც პირველად ნახა, – „ან წახდეს იგი
ნათელი, მზისაცა მონუნარენიო“, (ოჰ, რამდენი გრძნობა
იხატება ამ სიტყვებში!) და იქვე იბნიდება; მიუდის გული
ამ გმირ ვაჟუკაცს, რომელიც ხელით კლავს ლომებს და
მარტოთ ებრძვის ხატაველთა ჯარს. ტარიელს ასხმენ
წყალს, მოდის ცნობაში, მაგრამ დიდხანს ვერ იღებს ხმას;
სევდას შეუკრავს მისი გული და ბაგენი; ის მხოლოდ
სულთქვამს მწარეთ და ღვრის ცრემლებს. ეს მომენტი
სიყვარულის მწვავე პაროქსიზმი, სიყვარულის ტრანსი.
ბოლოს მშვიდდება და ამოიკვნესს: „ჩემგან იმისი ხსენება
ვაჰმე რა დიდი ზარია“-ო.

აქ პოეტის გენიამ კი არ დაგვიხატა, არამედ ცოც-
ხლათ დაგვანახა და გვაგრძნობინა სიყვარულის ძალა.
ნესტან-ტარიელის ტრფიალება არაა ის პლატონური

გრძნობა, ის ციური, ეთეროვანი ლტოლვა, ის უმანკო იდეალური რამ, რითაც შეპყრობილი იყო დანტეს სული მშვენიერ ბეატრიჩესადმი, სადაც ხორცს ძინავს და მხოლოდ სული ფრენს სიზმარეთის სბეტაკ სფეროში, ხარობს და ნეტარებს. არა, ნესტან-ტარიელის სიყვარული ქვეყნიურია, ბუნებრივი, რომელიც იფურჩქნება ხოლმე სამხრეთის და აღმოსავლეთის მზის სხივებზე. ეს სიყვარული უფრო რომელი და ჯულიეტას სიყვარულია, ერთრიგაო გართხმული სულსა და ხორცში, სისხლ ამჩქეფე, ამფეთქარე, მწვავე, შარბათივით ტკბილი და ამალღებული. აქ ერთრიგ ხარობს და ნეტარებს, ან კვენესის და იტანჯება ხორცი და სული. ამგვარი სიყვარული შეუძლიათ იშვიათ არსებათ, დიდბუნებოვან პირთ, სულით და ხორციოთ ჭაბუკო, გაურყვენლოთ და მძლავრ ადამიანთ. ამისთანანი კი იყვენ ნესტან და ტარიელი.

აი, ამგვარი სიყვარული დაგვიხატა შოთამ და ამ მხრივ, ჩვენის აზრით, ის უფრო ძლიერია, ვინემ პეტრარკა და შექსპირი, ვინემ ღვთიური ფირდუსი და ჰომიროსი.

XIX.

ახლა შევეხოთ პოემის მეორე ალაგს. ნესტანმა იცის ტარიელის სილამაზე, ვაჟკაცობა და სხვა ღირსებანი, იცის მისი მეტური შთამომავლობა. ტარიელი იბნიღება მის ნახვაზე; ქალიც იღებს ალღოს და ხვდება, რომ ეს სიყვარულის ნაყოფია. ქალის სტიქიონიც ხომ სიყვარულია, ამბობს შამფორი, და მართლაც იფეთქებს უეცრივ ნესტანის გრძნობიერი გულიც. თანაგრძნობა და სიბრაღული მალე გარდიქმნენ ზენაარ ტრფიალებათ. ქალი ვერ იმაგრებს თავს, სწერს ბარათს თავის მიჯნურს, ამხნევებს და ეუბნება:

– „ნუ დაიჩნევ ლომო წყლულსა,
მე შენი ვარ, ნუ მოკვდები,
მაგრამ ბნელა ცუდი მძულსა“.

შემდეგ ნესტან ველარ ისვენებს და იბარებს ტარიელს ჩუმათ, სურს მისი ხილვა, მასთან საუბარი. აიხდება წყნარათ მდიდრული ფარდა და ასმათი შეიყვანს ჩუმათ ტარიელს ქალის საიდუმლო ოთახში. ნესტანი მზერს

თავის აღზნებულ მიჯნურს და მის დანახვაზე მუნჯდება
უეცრივ. ქალის უმანკო გულში აღიძრენ ერთად რამდენ-
ნიმე გრძობა; ქალწულოვნება, სირცხვილი, კრძალვა,
სურვილი და სატრფიალო ემოციები შეებრძოლენ ერთ-
მანეთს, შეუხუთეს სული და დაუბეს ენა. ქალი მხოლოდ
უცქერის ტკბილათ, მაგრამ იმ ცქერაში, იმ თვალებში
ჭვირს ყველაფერი; შიგ მოჩქევს ნექტარი და ნეტარება.
აი რარივ ასწერს ტარიელი იმ მშვენიერ მომენტს:

– „დიდ ხანს ვსდევ და არა მითხრა
სიტყვა მისსა მონასურსა,
ოდენ ტკბილად შემომხედის,
ვითომცა რა შინაურსა,
ასმათ უხმო, მოიუბნეს,
ქალი მოსდგა, მითხრა ყურსა:
– „ან წადიო, ვერას გითხრობს“...
მე კვლავ მიმცა აღმან მურსა“.

რა იხატება აქ თუ არა პოეტის დიდი ხელოვნება
და ადამიანის სულის ღრმა ცოდნა!

შვენიერია ის ალაგი, როცა ტარიელი კლავს ლომსა
და ვეფხს, გაახსენდება თავის სატრფო და წაუვა გული,
მაგრამ კიდევ უფრო მძლავრი და მშვენიერია ის ალაგი,
როცა ფატმან მოუთხრობს ავთანდილს ნესტანის ამბავს
თუ როგორ იხსნა იგი ორი ზანგისაგან, გაოცდა მისი
შვენიერებით, კითხავს ვინაობას და პასუხის ნაცვლათ
ტყვე-ქალი სტირის მწარეთ:

– „რა გიამბო ქება მისი,
რა სიტურფე, რა ნაზობა,
ვფიცავ რომა იგი მზეა,
არა მართებს მზესა მზობა,
ვინ გაიციდის მუქთა მისთა,
ვინცა ვინ ქნას ნახაზობა,
მე თუ დამწვავს, აჰა მზა ვარ,
აღარ უნდა ამას მზობა.
ვკადრე: მითხარ, ვინ ხარ მზეო,
ანუ შვილი ვისდა ტომთა,
ამა ზანგთა სით მიყვანდი
შენ პატრონი ცისა ხომთა,
მან პასუხი არა მითხრა,

მე სიტყვათა ესე ზომთა,
ას ნაკეცი წყარო ვნახე
ცრემლთა მისთა მონანთომთა“.

მეტათ მხატვრულია და პოეტური კიდევ ტყვეთ
მყოფ ნესტანის მიერ ტარიელთან მიწერილი ბარათი,
რომელშიაც უზომო ტანჯვასთან ჭვირს უსაზღვრო სიყ-
ვარული. აჰა ის ლექსი:

– „ან საყვარელსა მივუწერ
გულ ამოსკვნილი მტირალი,
მისმანვე ცრემლმან დაუვის
ვის ედებოდა ვის ალი.
– ეჰ, ჩემო ესე უსტარი
არს ჩემგან მონალვანები,
ტანი კალმად მაქვს, კალამი
ნალველთა ამონანები,
მე გული შენი ქალაღდათ
გულსავე ჩემსა ვანები,
გულო, შავ-გულო დაბმულხარ,
ნუ აეხსნები, ანები“.

ჩვენ შეგვეძლო მოგვეყვანა კიდევ მრავალი ამგვარი
ალაგები, მაგრამ ვშიშობთ ფრიად შორს წაგვიყვანს.
თუმც ასე დიდებულათ გამოხატა შოთამ ამ ორი მიჯ-
ნურის სიყვარული, თუმც პოემის პირველ ფურცლიდან-
ვე მკითხველს იპყრობს ნესტან ტარიელისადმი საოცარი
სიმპათია, რომელიც იზრდება თან-და-თან და გადადის
თაყვანებად, მაგრამ მგოსანმა მაინც არ იკმარა ეს. ის
შიშობს, ვაი თუ ვერ შეიგნონ ჩემ მიერ დახატული სიყ-
ვარული და მისი სიდიადეო, ვაი თუ გაკიცხონ ამ ორი
გმირის ტრფიალებათ, ვაი თუ არ იკმაროს ამ მხატვრო-
ბამ დემნა-თამარის უბედურ რომანის გასამართლებლათ
და ჩირქის მოსაშორებლათ, ამიტომ შოთამ პოემას მია-
კერა წინასიტყვაობა, სადაც იგი გამოვიდა ვეფილის როლ-
ში*). აქ ის დაუფარავათ ამბობს თამარზე: „მიბრძანეს
მათდა საქებრათ თქმა ლექსებისა ტკბილისა“ და „თამარს
ვაქებდეთ მეფესა სისხლისა ცრემლ დათხეული“. აქ პო-
ეტს პირდაპირ რიტორულათ გაყავს პარალელი სიძვასა
და სიყვარულს შორის და გვამხელს თუ რა განსხვავებაა
მათში ან რა არის მიჯნურობა; მაგ.,

– „მიჯნურობა არის ტურფა
საცოდნელად ძნელი გვარი,
მიჯნურობა სხვა რამეა
არ სიძვისა დასადარი,
იგი სხვაა, სიძვა სხვაა,
შუა უზის დიდი მზღვარი,
ნურვინ გარევეთ ერთმანეთსა,
გესმათ ჩემი ნაუბარი!

---

*) ჩვენის ფიქრით, „ვეფხისტყაოსანს“ პირველადვე არ უნდა
ქონებოდა წინასიტყვაობა და უმისოთ ყოფილა გავრცელებული;
და როცა ვერ გაუგეს ამ პოემას დედა-აზრი, მიზანი და შეიქნა
მითქმა-მოთქმა, მას შემდეგ შოთას დაუნერია ეს წინასიტყვაობაც.
ავტორი.

ხამს მიჯნური ხანიერი,
არ მეძავი ბილწი, მრუში,
რა მოშორდეს მოყვარესა,
გაამრავლოს სუნთქმა უში,
გული ერთსა დააჯეროს,
კუშტი მიხვდეს თუნდა ქუში,
მძულს უგულოდ სიყვარული,
ხვევნა-კოცნა, მტლაშა-მტლუში.
ამა საქმესა მიჯნურნი
ნუ უხმობთ მიჯნურობასა,
დღეს ერთი უნდეს, ხვალე სხვა,
სომობდეს გაყრისა თმობასა,
ესე მღერასა ბედითსა
გავს ვაჟთა ყმაწვილობასა,
კარგი მიჯნური ივია
ვინ იქმს სოფლისა თმობასა.
არს პირველი მიჯნურობა
არ დაჩენა, ჭირთა მალვა,
თავის წინა იგონებდეს
ნიადაგმცა ჰქონდეს ხალვა,
შორით ბნედა, შორით კდომა,
შორით დაგვა, შორით ალვა,
დათმოს წყრომა მეფეთაგან
მისი ჰქონდეს შიში, კრძალვა.
ხამს თავისსა ხვაშიაღსა

არვისთანა ამულავენებდეს,
არ ბედიტად აი ზმიდეს,
მოყვარესა აყივენებდეს,
არსით უჩნდეს მიჯნურობა,
არა სადა იფერებდეს,
მისთვის ჭირი ლხინად უჩნდეს,
მისთვის ცეცხლსა მოიდებდეს“.

აი რა დიდებულათ ახასიათებს შოთა მიჯნურობას და რარეგათ ასხვავებს მას მრუშობისაგან. ეს ალაგია იმავე დროს უზენაესი ზნეობრივი მოძღვრება. ამ პოემას კი სამღვდელელობა დევნიდა ძველათ როგორც ხალხის გამრყენელს. რა იყო ამის ნამდვილი მიზეზი? ადვილი მისახვედრია...

ახლა ვიკითხოთ, რისთვის სწერს ყოველივე ამას პოეტი? ნეტა რა საჭიროა ესა? თუ პოემა თარგმანია, რათ უნდა ეს წინასიტყვაობა? მით უმეტეს არ იყო იგი საჭირო, თუ ეს პოემა შოთას ოცნების ნაყოფია, ან შეკრებილი ლეგენდები! აშკარაა, ამ პოემაში იფარვის სულ სხვა რამ, აქ ჭვირს ისტორიული ფაქტი, ე. ი. სასახლის დრამა და დინასტიური განხეთქილება. სწორეთ ამიტომ სჭიროდა მგოსანს ეს წინასიტყვაობა, რომ უფრო გაესვა ხაზი და აეხსნა საქვეყნოთ მიჯნურობის დიადი მნიშვნელობა, თამარის ზნეობის სიტუაქიზე და ზენარება. ვიმეორებ: ამ წინასიტყვაობაში რუსთველი დემნა-თამარის თავდადებული ვეჭილია.

ამ შრომის უმთავრესი მიზანია ამცნოს მკითხველის, თუ რა აზრით დასწერა შოთამ თავის უკვდავი პოემა, რა ისტორიულ ფაქტზედაა იგი აგებული, ან ვინ არიან მისი გმირები. მივალნიეთ მიზანს თუ არა, ეს მკითხველის საქმეა. თვით პოემის განხილვას და დაფასებას პოეზიათფილოსოფიის მხრივ აქ ვერ შევუდგებით. ეს მოითხოვს ცალკე დიდ შრომას. ამ პოემის დიადი მნიშვნელობა უკვე გამოვთქვით თავშივე; აქ მოგვყავს მხოლოდ მარი ბროსის აზრი: „ვერც საშინელმა განსაცდელმა, ვერც განადგურებამ და ვერც ყოველგვარმა უბედურებამ, რომელთა მეოხებით საუკუნეთა სვლაში მოისპენ აურაცხელი ეროვნული ნაწარმოებნი, ვერ წაშალეს იგი, ე. ი. შოთას პოემა, ერის მესხიერებიდან“. ჩვენც დავუმატებთ, რომ ვერავითარი ბარბაროსნი და ცრუ-მოკეთენი ვერ წაშლიან მას ერის გულიდან და გონებიდან! სანამ დარ-

ჩება ქვეყნათ ერთი ქართველიც კი, მანამ იქნება ცოცხლათ მისი ციური ენა და „ვეფხის ტყაოსანი“...

წყაროები.

1. შოთა რუსთაველი: „ვეფხისტყაოსანი“, 1863. გამოცემა პროფ. დ. ჩუბინოვისა.
2. „ქართლის ცხოვრება“, გამოცემა მ. ბროსსესი.
3. დ. ბაქრაძე: „ისტორია საქართველოსი“.
4. ვახუშტი: „საქართველოს ისტორია“.
5. მ. ბროსე: „საქართველოს ისტორია“.
6. „Addition à l'histoire de la Géorgie“.
7. „Journal Asiatique; avril, 1830.“
8. Stéphanos Orbélian: „Histoire de la Siounie“.
9. De-Morgan: „Mission scientifique au Caucase“.
10. მ. ჯანაშვილი: „შოთა რუსთაველი“ 1896 წ.
11. „Царица Тамара“ 1900 г.
12. ან. ფურცელაძე: „შოთა რუსთაველი და მისი ცოლი“.
13. დ. ჩუბინოვი: „О Груз. поэмъ „Вепхись-Ткаосанп“.
14. აკაკი: „სამი ლექცია“ „ვეფხის ტყაოსანზედ“, „კრებული“ №№ V და VI, 1898 წ.
15. „რამდენიმე სიტყვა“, ი. ჭავჭავაძის პასუხად ვეფხის ტყაოსნის გამო.
16. ილია ჭავჭავაძე: „ივერია“, 1887 წ. № 77.
17. ალ. ხახანაშვილი: „Груз. поэтъ XII в III Ру-Ставели и его поэма „Барсова кожа“.
18. ალ. ხახანაშვილი: „Очерки груз. словесности, т. I и II.“
19. Муравьевъ: „Грузія и Арменія“, 1848 г.
20. Гулакъ: „О Барсовой кожѣ Руставели“.
21. ნ. მარი: უერ. „თეატრი“ 1890 წ. № 12.
22. „Тексты и розысканія по Армяно-Грузинской филологіи“, т. IV, 1902 წ.
23. Н. Д. „Сѣвер. Вѣстникъ“, 1889 წ. №№ 9 და 10.
24. ალ. ს-ლი: „ვეფხის ტყაოსნის ყალბი ადგილები“, „მოამბე“ № XI 1895 წ.
25. ალ. ნანიშვილი: „ივერია“ 1888 წ. № 52, „ივერია“ 1890 წ. №14.

26. დ. ყიფიანი: „Кавказъ“ 1846 წ. № 33.
 27. პლ. იოსელიანი. „Шота Руставели“.
 28. Р. Кинвари: „Въ Барсовой кожѣ“.
 29. М. Гюйо: „Искусство съ социологической
 Точки зрѣнія“, 1901 г.

უმთავრეს შეცდომათა გასწორება:

გვერდი:	სტრიქონი:	არის:	უნდა იყოს:
8	15 ზეიდან	ისტორიის	ისტორიის
9	9 ქვეიდ.	ქვეყნას	ქვეყანას
9	7 ქვეიდ.	მთავრის	მთავარის
10	6 ზეიდან	მრალალ	მრავალ
19	10 ქვეიდ.	კხელობ	ვხელობ
31	3 ქვეიდ.	розысканіа	розысканія
45	10 ზეიდან	ვპოვუ	ვპოვე
49	7 ქვეიდ.	დროის	დროს
59	13 ქვეიდ.	გიოთგი	გიორგი

სიმონ ქვარიანის თხზულებანი:

1. La viticulture et la vinification an Caulcase . . . . . 50 ს.
2. ევროპის მებაღეობა . . . . . 10 კ.
3. ახალი საუკეთესო წესი ვენახების გასწენებისა
საქართველოში . . . . . 10 კ.
4. ამერიკული ვაზით ვენახის გაშენება . . . . . 5 კ.
5. ნამყენი ვაზით ვენახის გაშენება . . . . . 5 კ.
6. რაგვარი ცოდნა უფრო გვეჭივრება ქართველებს 5 კ.
7. სამი გმირი . . . . . 15 კ.
8. შავი-ქვის საქმე . . . . . 10 კ.
9. ანჟელინა (მოთხრობა) . . . . . 15 კ.
10. ცაცინა (ესკიზი) . . . . . 5 კ.
11. ვიზიტი (ეტიუდი) . . . . . 10 კ.
12. სუმბული (ლექსები) . . . . . 25 კ.
13. საქართველოს ისტორია (სურათებით და გე-
ოგრაფიული კარტით) . . . . . 40 კ.
14. ქართველი ერის ტრაგედია მე-17 საუკუნეში
(გიორგი სააკაძე ლა მისი დრო) . . . . . 40 კ.

წიგნი: „შოთა რუსთაველი და მისი პოემა“ იყიდება ქუთაისის წიგნის მაღაზიებში და თფილისში ქ. შ. წ. კ. გამ. საზოგადოების წიგნის მაღაზიაში.

ამ წიგნის უმტავრესი საწყობი კი არის თვით ავტორ-თან. ადრესი: ქუთაისი, პოლიციის ქუჩა, საკუთარი სახ-ლი, სიმონ ალექსის ძე ქვარიანი.